

Rudolf Desselbrunner: tiskar, nakladnik i urednik – drugi dio

Josip Luzer, profesor visoke škole u miru

josipluzer1947@gmail.com

prof. dr. sc. Srećko Jelušić, u miru

srecko.jelusic@gmail.com

Libellarium 12, 1-2 (2021): 37-70

UDK: 655"18"(497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad / Original Scientific Paper

Primljeno / Received: 06. 09. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 11. 11. 2021.

doi:10.15291/libellarium.3445

Sažetak

Cilj. Rad se bavi životom i djelom tiskara, nakladnika i urednika, Rudolfa Desselbrunnera (Graz, 1851. – Gradačac, 1931.) i njegovim tiskovinama: *Galeb*, *Vragoljan* i *Kvarner* koje je izdavao u Bakru, a tek nekoliko brojeva na Sušaku. To razdoblje s prekidima obuhvaća vrijeme od 1878. do 1892. godine. Rad je podijeljen u dva dijela zbog opsežnih saznanja i dosad nepoznatih detalja iz života i djelovanja te nakladničke ostavštine R. Desselbrunnera. U ovome, drugome dijelu rada, upoznajemo čitatelje s tri lista koja je Desselbrunner tiskao, bio im nakladnikom i uglavnom ih sam uređivao. Time smo nastojali olakšati pretraživanje i korištenje odabranih članaka radi novih znanstvenih spoznaja o tiskarstvu te praćenja društvenih i političkih događaja u Hrvatskom primorju u drugoj polovici 19. stoljeća.

Metodologija. Da bi postigli najvažnije zacrtane ciljeve ovoga dijela rada, autori su pročitali i analizirali članke svih brojeva spomenutih listova, izdvojivši pritom ukupno njih 245 kao reprezentativni uzorak. Potom su ih obradili metodom sadržajne analize.

Rezultati. Ovim radom ostvarena su tri značajna rezultata. Prvo, omogućen je uvid u dostupne detalje iz života i djelovanja R. Desselbrunnera kao i u sadržaj članaka i njihovo lako pretraživanje, čime je znatno olakšano daljnje istraživanje informacijskim znanstvenicima, povjesničarima, etnolozima i dijalektolozima. Drugo, dokazano je da je Desselbrunner zaslužan za promicanje građanskih sloboda, slobode tiska i govora kao i etabliranje kulture dijaloga. Treći je rezultat ovoga rada dokaz da je na lokalnoj razini u svojim tiskovinama trajno zabilježio brojne društvene događaje u gradu Bakru i okolici, ponudivši tako dopunske izvore za pisanje lokalne povijesti.

Originalnost. Originalnost rada prepoznaje se kroz obradu arhivskoga gradiva, a može se

iščitati i iz pristupa obradi članka koji nije zamijećen ni kod pisanja o većim riječkim pa ni hrvatskim starim novinama.

KLJUČNE RIJEČI: Bakar, novine *Galeb*, novine *Kvarner*, Rudolf Desselbrunner, novine *Vragoljan*

1. Uvodne napomene

U drugome dijelu rada posvećenom životu i djelu Rudolfa Desselbrunera pozornost je usmjerena prema njegovu životnom *credu* koji nikada nije stavljen na kušnju. Poput mnogih hrvatskih velikana stranoga podrijetla koji su u vrijeme mira svojim umom i darom zadužili Hrvatsku, Rudolf Desselbrunner nije dvojio oko strane kojoj se treba prikloniti imajući na umu domovinu i državu za kakvu se valja boriti. Njegovi politički stavovi, ali i shvaćanje društvenih okolnosti unutar kojih je djelovao te moralna načela kojih se pridržavao, najjasnije se iskazuju kroz njegovu tiskarsku, nakladničku i uredničku aktivnost. Obradom njegovih tiskovina u ovome se dijelu rada nastoji opisati bakarski mikrokozmos u kojem su se prelamale sve silnice tuđinske vlasti nad primorskim pukom. U takvoj je sredini Rudolf Desselbrunner pronašao plodno tlo za svoj izdavački i političko-prosvjetiteljski rad.

Žarište je zanimanja na trima listovima koje je objavljivao, pa je uvid u strukturu, periodicitet i sadržaj objavljenih priloga u listovima *Galeb*, *Vragoljan* i *Kvarner* bio poticaj za njihovu temeljitu obradu kako bi se čitateljima skrenula pozornost na teme i probleme s konca 19. stoljeća u društveno-političkom i kulturnom životu Hrvatskog primorja, poglavito grada Bakra, te ukazalo na visoku razinu svijesti primorskih intelektualaca o potrebi sustavnog obavještavanja o događajima izvan usko lokalnih granica, u cijeloj Hrvatskoj i inozemstvu. Valja na ovome mjestu navesti da ni godinu dana nakon što je prestao izlaziti list *Galeb* te unatoč neugodnom nakladničkom, tiskarskom i uređivačkom iskustvu koje je s njim proživio,¹ neumorni Rudolf Desselbrunner ne posustaje u borbi za narodnu pravicu i neovisnu hrvatsku državu, pa „slavnom gradskom poglavarstvu“ najavljuje izlazak iz tiska svog novog lista imenom *Preporod*.² Njegovi programski sadržaji podudaraju se u osnovnim ciljevima s onima koje je njegovao *Galeb* i koje će još odlučnije promicati *Kvarner* i *Vragoljan*. Profil lista trebao je biti domoljubno-prosvjetiteljski što će se tek ostvariti kasnije kroz zadnja dva spomenuta lista. Njegova urednička politika imala se rukovoditi načelom objektivnosti „i u tom nastojanju neće ga voditi stranačka pristranost“.³ Izgleda da je ovakva pisana izjava bila uobičajena forma da bi se od nadležnih vlasti ishodilo odobrenje za tiskanje lista. Međutim, sasvim je izvjesno da proklamirano domoljublje i

1 Slična će neugodna iskustva Desselbrunner imati i s listovima *Vragoljan* (1881. – 1886.) i *Kvarner – Il Quarnero* (1884. i 1892.) koji će se u vremenskom diskontinuitetu tiskati nešto kasnije.

2 Desselbrunnerov dopis bakarskom gradskom poglavarstvu zaprimljen je u gradu Bakru 17. srpnja 1880. Podatci o zaprimanju nalaze se na poleđini zadnje stranice dopisa. Usp. HR-DARI-21, spis 1121/1880.

3 Ovim citatom Desselbrunner nam odaje budući pravaški karakter lista, isti onaj koji je njegovao *Galeb*, a kasnije i druga dva njegova lista. Stoga bismo rođenog Austrijanca Rudolfa Desselbrunera zbog njegova aktivna promicanja hrvatskih političkih interesa svakako morali svrstati u birano društvo hrvatskih domoljuba.

tuđinska vlast nikako ne idu zajedno pa makar se u istoj rečenici spominjali „kralj i domovina“. Nažalost, u namjeri da pokrene *Preporod* nije uspio, vjerojatno iscrpljen dugotrajnim ‘donkihотовskim’ bitkama s cenzurom. Ipak, držimo zanimljivim prikazati makar prijepis programa najavljenog lista i prokomentirati neke važnije navode (Prilog).⁴ Međutim, je li iz njegove tiskare ikada izašao list takvoga imena, nismo uspjeli doznati unatoč našim nastojanjima i istraživanju.

2. Metodološki pristup

Iščitavajući tri bakarska lista iz njih smo izdvojili ukupno 245 karakterističnih članaka i ostalih priloga. Ponajviše njih iz lista *Galeb* (153), ponajprije zbog raznolikosti tema, zatim iz lista *Vragoljan* (32) koji je humorom uveseljavao čitatelje, a jetkom se satirom suprotstavljao vlastima, političkim neistomišljenicima te žigosao nedjela i neprimjerene postupke istaknutih pojedinaca. Tome smo dodali i članke iz lista *Kvarner – Il Quarnero* (60) koji se bavio gotovo isključivo politikom.

Članci u spomenutim listovima ne prate jedinstvenu klasifikaciju u ovom radu jer je to zbog koncepcijski različitih profila listova bilo nemoguće učiniti. U listu *Galeb* oni su raspoređeni u skupine: društveno-političke teme (u Monarhiji, u Hrvatskoj i na međunarodnoj sceni, bakarske teme, teme vezane uz kulturu, prosvjetu i socijalnu problematiku, o hrvatskom jeziku, o pomorstvu, lukama i pomorskom školstvu, narodnim običajima i slično) te teme okupljene unutar skupine ostalih priloga poput savjeta, reagiranja, raznih vijesti, napisa za rasonodu, humorističnih priloga te oglasa. Grupiranje članaka u listu *Vragoljan* je sljedeće: društveno-političke teme (članci, polemike s neistomišljenicima) te ostali prilozi (karikature, osvrti na moral u društvu, humoristični prilozi te obljetnice i slavlja). Članci u listu *Kvarner – Il Quarnero* razvrstani su u sljedeće skupine: političke teme (na primjer, odnosi s Mađarima, odnosi s Talijanima i odnosi sa Srbima i Židovima), hrvatska politika, stranke i tisak te teme vezane uz domoljublje, društvene teme i lokalne teme.

Dakle, u sva tri lista dominiraju političke teme, uz napomenu da je ponekad klasifikacija članaka učinjena arbitrarno, jer je nerijetko crta razdvajanja između socijalnih, kulturnih, društvenih, humorističkih i satiričkih sadržaja od onih političkih, vrlo tanka. Elementi prikaza pojedinog članka ili priloga sadrže sljedeće podatke: naslov članka ili, u slučaju anegdote, odnosno kraće vijesti, nekoliko početnih riječi, sadržaj članka u jednoj ili više rečenica te izvor (naznačen u podnožnoj bilješci). Takav je sustav prilagođena inačica načina na koji se izrađuju sumarni inventari koji služe za pretraživanje arhivske građe.⁵ Kraći se sadržaj članka tek iznimno izostavio u slučaju da je iz naslova razvidan njegov sadržaj.

4 Na prijepis smo se odlučili i zbog toga jer je Desselbrunnerov rukopis teško čitljiv. Uz riječi u prijepisu za koje nismo sigurni odgovaraju li izvorniku, stavili smo znak upitnika (?).

5 Vidjeti na primjer: Sumarni inventar, Gradsko poglavarstvo Bakar. U arhivskim izvorima označeno: IA14.

3. Rezultati i rasprava

3.1. List *Galeb*

Polumjesečnik *Galeb* izlazio je u Bakru svakog 1. i 15. u mjesecu počam od 1. lipnja 1878. do 15. prosinca 1879. Ukupno je tiskano 38 brojeva, a svaki broj otisnut je na tek četiri strane. Odgovorni mu je urednik bio Stjepan Štiglić,⁶ dočim nakladništvo uz spomenutog Štiglića potpisuje i Rudolf Desselbrunner. Do 4. broja lista, godišnja mu je pretplata iznosila 3.50 fr. (forinte) za Bakar i pretplatnike u Austro-Ugarskoj Monarhiji,⁷ a kasnije se u njegovu zaglavljju pojavljuju diferencirane pretplatničke cijene i to za ostale države 4 fr. te za radnike i seljake samo 1 fr. Potonje ukazuje ne samo na namjeru uredništva lista i vlasnika tiskare i knjigovežnice da korisne informacije stignu do svakog čitatelja, makar i uz smanjenu dobit vlasnika, već Desselbrunnera i Štiglića svrstavaju u kategoriju socijalno osjetljivih osoba. U zaglavljju *Galeba* također piše da se u zamjenu za njega, od drugih domaćih i stranih nakladnika, traže njihovi listovi kako bi ovaj bakarski mogao pružiti svojim čitateljima i informacije iz drugih izvora. Konačno, ispod imena *Galeb* stoji i uopćena naznaka njegove svrhe: *List za naše potrebe*. Što to točno znači, objasniti će uredništvo već u uvodnom članku prvoga broja u kojemu se između ostalog kaže:

„ (...) Galebu će biti zadaća braniti svoje, a štovati tuđe, podučiti i ohrabriti naš siromašni ali pošten primorski narod u svem što je lijepo, plemenito i zanj korisno, nadalje bit će mu zadaćom da iznosi dobra djela na vidjelo, a zla i varava da žigoše. *Galeb* će donositi izmjenice članke u obće o dobrobiti i probitku narodnjem, kao što i o pomorstvu, nar. gospodarstvu, trgovini, obrtu itd. (...) Veseljem ističemo podjedno, da nam lijep broj književnika i pisaca, a i mladjahne naše sile hrv. i gradačkog sveučilišta, na koje se obratismo, svoju podporu obrekoše.“⁸

Iz gore navedenoga možemo zaključiti da je karakter lista bio lokalpatriotski, prohrvatski i prosvjetiteljski.

U drugoj godini izlaženja, već od prvoga broja s nadnevkom 1. siječnja 1879. mijenja se odgovorni urednik lista. Dragutin Hirc⁹ zamjenjuje Stjepana Štiglića i od tada tiskovina postaje pravaški profilirana s brojnim člancima o politici, a zahvaljujući domoljubnom uredniku i prirodoslovcu, u njoj svoje mjesto sve češće nalaze ne samo političke teme već i one o krajojcima te flori Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Hirc se brine o pretplati na list te uvodi klauzulu tzv. prešutnog pristanka već od prvog broja druge godine izdanja. On piše: „Tko nam prvi broj našega lista nepovrati, toga smatramo svojim predplatnikom te ćemo isti i nadalje pošiljati.“ Isto tako povećava se i format lista. Dana 1. listopada 1879. godine, D. Hirc objavljuje ostavku na uredničku dužnost tek naznačujući njezine uzroke (Slika 1).¹⁰

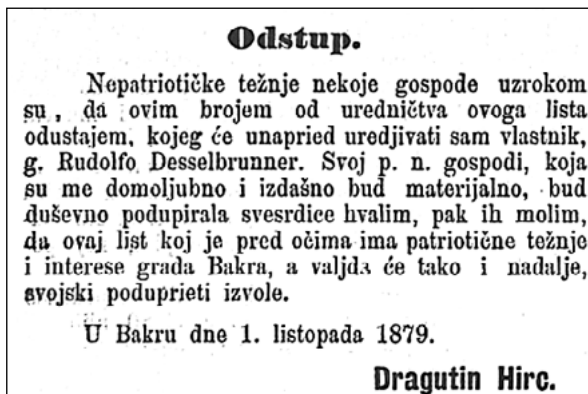
6 Stigličići su stara i ugledna bakarska obitelj koja se u povijesnim dokumentima prvi puta spominje 1445. Usp. Mažić 1896, 175. Premda je izvorno prezime glasilo Štiglič, u 19. se stoljeću u Hrvatskom primorju pisalo bez dijakritičkog znaka.

7 Zidarski majstor mogao je oko 1880. godine dnevno zaraditi 1,5 forintu, dočim je godišnja plaća nastavnika u osnovnoj školi iznosila do 800 forinti. Živa ovca mogla se kupiti za šest, a koza za osam forinti.

8 *Našim čitateljem*, *Galeb*, br. 3-I od 1. 7. 1878.

9 Dragutin Hirc (Zagreb, 1853. – 1921.) hrvatski je prirodoslovac, botaničar i zoolog, planinar i putopisac. Počam od 1873. radio je deset godina kao učitelj u bakarskoj osnovnoj školi, a u Gradu je svojim javnim djelovanjem ostavio neizbrisiv trag. Usp. Frntić, Poljak 2002.

10 *Odstup*, *Galeb*, br. 19-II od 1879.

Slika 1. Obavijest o prestanku obnašanja dužnosti glavnoga urednika

Članci u listu rijetko su bili potpisani punim imenom i prezimenom, ponekad tek inicijalima ili djelomičnim navođenjem prezimena kako se primjerice potpisuje rimski dopisnik lista G... vić,¹¹ a najčešće su nepotpisani. Uzrok tome može biti strah od posljedica cenzure, pokazatelj da je njihov autor bio sam urednik ili da su prilozima preuzeti iz drugih tiskovina.

Svaki broj časopisa započinje pozivom na pretplatu, a nakon nekog vremena javljaju se i pozivi neurednim pretplatnicima da namire svoja dugovanja. Upravo iz jednog takvog poziva posredno saznajemo odakle je bila čitalačka publika *Galeba*. Uz inicijale dužnika, poziv je sadržavao podatke o boravištu pretplatnika i iznosu dugovanih sredstava. Gradovi i sela koji se spominju u oglasu navedeni su abecednim redom: Aleksandrija (Egipat), Brod Moravice, Čavle, Delnice, Draga, Đakovo, Fužine, Gomirje, Grižane, Grobnik, Hreljin, Jablanac, Karlovac, Komorske Moravice, Kostrena, Kraljevica, Krasica, Lepenice, Mrkopalj, Novi, Praputnjak, Ratulj, Rijeka, Sarajevo, Senj, Severin, Sisak, Skrad, Sveti Kuzam, Trsat, Trst, Varaždin, Vrbovsko, Vučinić Selo i Vukovar. Iz tih podataka oprezno možemo iščitati da se list čitao ponajveć u Hrvatskom primorju, ali i da su pretplatnici bili iz drugih hrvatskih gradova, pa čak i iz egipatske Aleksandrije. Zanimljiv je podatak da skupinu od više dužnika čini šest čitaonica i tri župna ureda.¹² U svom zadnjem broju od 15. prosinca 1879. uredništvo poziva na pretplatu i ni iz čega se ne daje naslutiti da je riječ o zadnjem broju lista.¹³

Iako obimom nevelik, list je sadržavao vrlo raznolike priloge koji su obuhvaćali sljedeća područja: politiku, pomorstvo, narodne običaje, vijesti iz svijeta, domaće vijesti, pisma uredništvu (Naši dopisi, kasnije Priposlano), kratke zanimljivosti iz svijeta (Raznice), teme iz prosvjete i kulture, praktične savjete (Dobri nauci), priloge za razonodu i humor (Računske dosjetke i Smješice) i oglase. No, većina je napisa bila političke naravi. Opće političke teme obuhvaćale su problematiku Monarhije, Hrvatske, događaje iz Bakra i vijesti iz međunarodne politike. One posebne, bavile su se socijalnim, pomorskim, kulturnim i prosvjetnim pitanjima što se u konačnici često svodilo na političke zaključke ili imalo političke konotacije. S obzirom na tako raznolike teme koje prevladavaju u listu, priloge smo razvrstali u četiri veće cjeline. U potpoglavlju koje slijedi, uz kratak uvod i komentar, navode se karakteristični članci iz lista.

11 *Rodoljubivim Bakranom*, Galeb, br. 3-I od 1. 9. 1878.

12 Galeb, br. 23-II od 1. 12. 1879.

13 Galeb, br. 24-II od 15. 12. 1879.

3.1.1. Društveno-političke teme

Politički događaji u Monarhiji reflektiraju se u *Galebu*. Prvu godinu njegova izlaženja najviše je napisao posvećeno promjeni geopolitičkih odnosa na Balkanu proizišlih iz zaključaka Berlinskog kongresa, zaposjedanja Bosne i Hercegovine¹⁴ te panslavenskim idejama prisutnim u slavenskom dijelu Monarhije. Iz broja u broj redaju se članci: *Posljedice berlinskog kongresa*,¹⁵ *Mobilizacija u Primorju-Smrdi po prahu*,¹⁶ *Sretno* (o sudbini Bosne i Hercegovine pod turskom okupacijom i izgledima za njezino oslobođenje), *Prelaz naše vojske u Bosnu i Hercegovinu*,¹⁷ *O sukobu Beča i Pešte oko rata u Bosni*,¹⁸ *Odnosaji u Bosnoj* (o stanju u Bosni nakon austrijske okupacije, cestama, infrastrukturi i narodima koji tamo žive te o njihovim međusobnim odnosima),¹⁹ *Josip Barun Filipović oduševljeno dočekan u Dalmaciji na povratku iz Bosne*,²⁰ *Turska protestira protiv okupacije Bosne i Hercegovine*,²¹ *Što bude* (o austrougarskom oslobađanju Bosne i Hercegovine od turske vlasti).²² Dojmljiv je članak naslovljen *Sugrađani*²³ u kojemu se čitateljstvo obavještava o formiranju odbora za potporu ranjenim i bolesnim vojnicima u sukobu protiv Turaka u Bosni, uz poziv Bakranima da doniraju novac i robu za ranjenike. Slijedi članak *Slovinci se raduju* koji je panslavenski intoniran, a govori o 70. rođendanu dr. J. Bleiweisa, neumorna borca za slovenski jezik. Članak završava riječima:

„Veliki i neumrli mužu! Tom se danu (op. a.: rođendanu) raduju i poštenu Hrvati kršnoga Primorja, te u duhu hrle u bielu i bratsku Ljubljanu kličući Ti; živio do neba Ti stup, jer si učinio remek-djela.“²⁴

Kako je u Hrvatskoj prisutna dugotrajna mađarska represija koja se, posebno nakon Austro-ugarske nagodbe, između ostaloga, ogleda u cenzuri tiska i smanjenju hrvatskog državnog proračuna, u zemlji se sve teže živi pa *Galeb* progovara i o tim osjetljivim socijalnim temama kroz članak *Uzroci našem siromaštvu*.²⁵ S druge pak strane talijanska politika iskazuje stalne iredentističke tendencije prema primorskoj Hrvatskoj, pa se list čvrsto suprotstavlja takvim stremljenjima i svojim člancima nastoji osvijestiti hrvatski narod budeći njegovu nacionalnu svijest, skrećući mu pozornost na važnost obrazovanja i posebice na važnost uporabe hrvatskog jezika kao jednog od temeljnih identitetskih značajki naroda (Slika 2).²⁶

14 Europske su velesile na Berlinskom kongresu 1878. omogućile Austro-Ugarskoj aneksiju Bosne i Hercegovine koja je do tada bila pod turskom vlašću. Nakon tromjesečnih borbi, Monarhija je uspostavila svoju vlast u čitavom Bosanskom pašaluku i Sandžaku.

15 *Galeb*, br. 5-I od 1. 5. 1878.

16 *Galeb*, br. 2-I od 15. 6. 1878.

17 *Galeb*, br. 5-I od 1. 5. 1878.

18 *Galeb*, br. 10-I od 15. 10. 1878.

19 *Galeb*, br. 6-II od 15. 3. 1879.

20 *Galeb*, br. 14-I od 15. 12. 1878.

21 *Galeb*, br. 11-I od 1. 11. 1878.

22 *Galeb*, br. 14-I od 15. 12. 1878.

23 *Galeb*, br. 1-II od 1. 1. 1879.

24 *Galeb*, br. 12-I od 15. 11. 1878.

25 *Galeb*, br. 11-I od 1. 11. 1878.

26 *Galeb*, br. 6-I od 15. 8. 1878.

— (Opet talijanština.) Narodne čitaonice u našem Primorju imaju svrhu gojiti hrvatski jezik i hrvatski duh, pošto je talijanski jezik zapremio društveni život, pomorstvo i trgovinu. Takovu zadaću ima i „Narodni dom“ u Bakru. Nu gdje koji od gg. članova ovoga narodnoga hrama, nisu se dobro uputili u njegovu misiju, te griješe puno proti njegovim pravilam, kad se iztiču u knjizi želja i tegoba talijanskim jezikom. Prigovoriti će nam se, da je ovo fanatizam ili da su malenkosti, koje nisu vrijedne, da se ih spominje; nu mi velimo obratno. Da je naš hrvatski jezik već razvio krila, te ugnjezdio se u društvo, trgovini i pomorstvu, tad bi ovaj prigovor donekle imao mjesta, ali dočim vidimo, da u našem Primorju i u najmanjoj životnoj instituciji moramo krčiti put hrvaštini, a „Narodni dom“ se uprav zato utemeljio, da ovoj zadaći doskoči, onda moraju biti ona gospodu ili jako loši Hrvati, koji bi htjeli zlim primjermom i druge za sobom povesti, da svetoj zadaći namjesto pomognu, odmognu, ili rade to bezzazleno radi neznanja hrvatskoga jezika. Jedno i drugo nevalja. Tko je dobar Hrvat iskati će vazda zgodu, da što bolje svoj jezik nauči i da se šnjim iztiče, ma se i lošije izrazio.

Slika 2. Protiv talijanštine, a za jezik hrvatski

Nižu se članci poput: *Svim svjesnim Hrvatom u Primorju* (o važnosti prosvjete za postizanje slobode hrvatskog naroda),²⁷ *Talijani posizu za Primorjem* (o iredentističkim težnjama Italije),²⁸ *Hrvatski narode* (o Ljudevitu Gaju kojemu se želi podignuti spomenik u Krapini pa se mole građani za novčani doprinos),²⁹ *Naslijedujmo* (o slavi Dubrovnika, mudrosti Dubrovčana i njihovoj slozi te nastojanjima da očuvaju vlastitu slobodu).³⁰ Redaju se nadalje članci: *Može li se Hrvat ponositi svojim imenom?* (o znamenitim Hrvatima: obiteljima Zrinski i Frankopani, Draškoviću, Berislaviću, Šenoi, kraljevima Tomislavu i Krešimiru, Gunduliću, Kloviću, Gaju, Strossmayeru),³¹ *Koja nam je dužnost* (o domoljubnim dužnostima svakoga Hrvata),³² *O Slobodi* (listu iz Sušaka koji građanima Rijeke nastoji probuditi simpatije za domovinu Hrvatsku),³³ *Mađari smanjuju proračun Hrvatskoj i Slavoniji* (o nezadovoljstvu Hrvata takvim činom).³⁴ Jedan od najdužih članaka posvećen skupu s kojega su odaslane važne političke poruke i koji je sasvim izvjesno uzburkao cjelokupnu hrvatsku javnost naslovljen je *Pučki sastanak u Bakru*, a nakon nadahnutog Starčevićeva govora Barčić predlaže da se od bana zatraži da se pred Saborom zauzme za liberalniju preinaku zakona koji uređuje pitanja tiska (Slika 3).³⁵ O međunarodnoj politici najviše je bilo riječi u kratkim prilozima sadržanim u rubrici „Vije-

Barčić: Onda predlažem štovanoj skupštini da prihvati ovu resoluciju:

Pučka skupština sazvana u Bakru izjavljuje, da obstojeći zakoni u Hrvatskoj nezajamčuju slobodu štampe, i da oblasti hrvatske neštjuju slobodu štampe ni u koliko ju zajamčuju obstojeći zakoni. Ova se resolucija ima podnieti preuzv. g. banu molbom, da saboru predloži liberalniju preinaku tiskovnoga zakona, te da odredi, da dotle oblasti na temelju zakona nevriedjaju slobodu štampe.

Slika 3. Barčićev prijedlog skupštinske resolucije

27 Galeb, br. 15-II od 1. 8. 1879.

28 Galeb, br. 22-II od 15. 11. 1879.

29 Galeb, br. 24-II od 15. 12. 1879.

30 Galeb, br. 13-I od 1. 12. 1878.

31 Galeb, br. 9-I od 1. 10. 1878.

32 Galeb, br. 1-I od 1. 1. 1879.

33 Galeb, br. 13-I od 1. 12. 1878.

34 Galeb, br. 1-II od 1. 1. 1879.

35 Skupu je nazočilo 3000 ljudi. Govornici su bili Erazmo Barčić, Fran Folnegović, i dr. Ante Starčević. Usp. Galeb, br. 11-II od 7. 6. 1879.

sti iz svijeta". One su se najčešće prenosile iz stranih novina, dobivale telegrafom ili rjeđe putem dopisnika iz strane zemlje. Jedan takav dopisnik, nikada potpisan punim imenom i prezimenom, listu je slao vijesti iz Rima. Evo neke od tema koje je o međunarodnim odnosima objavljivao *Galeb*: *Franceska i Engleska pogadjaju se radi Egipta, Između Afganistana i Englezke doći će po svoj prilici do rata, Sjedinjenje rumunjske Besarabije sa Rusijom proglašeno je (...)*,³⁶ *Turska i dalje gospodari na Balkanu, U njemačkom parlamentu stvoren je novi zakon proti socijalistom, Izbori za srbsku narodnu skupštinu razspisani za 10. studenoga, Turci harače bugarski narod, Iz Afganistana javlja žica (u Kabulu je građanski rat), Rat medju Englezi i Zulu-Kafri*.³⁷ Nadalje u listu se objavljuju „Političke novosti“ iz engleskog časopisa *Globe*, poput, na primjer, *Vijesti iz Amerike: Gladstone govorio u Wolwichu o afganistanskom pitanju, Engleska će posuditi Turskoj 250 milijuna da u Maloj Aziji reforme sprovesti može, Važno je da se Turska s Rusijom izmirila*,³⁸ što sve ukazuje na živo zanimanje urednika da pokrije značajnije događaje iz područja vanjske politike.

3.1.2. Bakarske teme

Posebno su mjesto zauzimali prilozi o gradu Bakru u kojemu je druga polovica 19. stoljeća vrlo turbulentna. Grad dijeli političku sudbinu cijele Hrvatske, prolazeći usto kroz nepovoljno gospodarsko razdoblje uzrokovano dvjema političko-gospodarskim odlukama Monarhije i jednim svjetskim trendom u brodogradnji.³⁹ Međutim, unatoč svemu grad raspoláže nepotrošenim ljudskim resursima, ima obrazovane građane, iznimne profesore u Pomorskoj školi, darovite učitelje, mudre patricije i sposobne veletrgovce. I upravo će oni obilježiti kulturni i politički život grada pri koncu devetnaestoga stoljeća.⁴⁰ Dobro uređeno građansko društvo imat će svoj odraz u kulturnom i političkom životu grada. Upravo tu činjenicu ističe uredništvo lista *Galeb*:

„(...) ovo će doba (op. a. pisano 1879.) sjati zlatnimi slovi u poviesti grada Bakra uz sve one dične muževe koji se za njegov napredak žrtvovaše.“⁴¹

List pomno prati sve kulturne događaje i o njima izvještava. Tako čitamo članke naslovlje-

36 *Galeb*, br. 11-I od 1. 11. 1878.

37 *Galeb*, br. 4-II od 15. 2. 1879.

38 *Galeb*, br. 14-I od 15. 12. 1878.

39 Naime, godine 1873. izgrađena je pruga od Karlovca do Rijeke zbog čega se riječka luka naglo počela razvijati zajedno sa svim pripadajućim djelatnostima. Ona bakarska ostala je bez željeznice, a time i bez izdašnih prihoda od trgovine. Samo godinu dana kasnije Grad Bakar gubi status municipija zbog čega mu se dodatno smanjuju redoviti prihodi. I konačno, na svjetskoj se pomorskoj sceni događaju krupne tehnološke promjene. Parni brodovi zamjenjuju jedrenjake, a pojedini se bakarski brodovlasnici ne uspijevaju prilagoditi novonastalim okolnostima. K tome, drvena brodogradnja počinje stagnirati, bakarski škver Mata Matrljana ulazi u probleme zbog drastičnog smanjenja narudžbi. Usp. HR-DARI-21, spis 231/1879.

40 Osnovno obrazovanje u Bakru započelo je još 1779. godine. Pomorska škola započinje s nastavom 1849. godine. Vrijeme osnutka prve bakarske čitaonice je dvojbeno. Prema jednom izvoru ona je započela s radom 1883., a prema drugom 1839. Usp. Šupraha-Perišić 2013, 35.

41 U samo sedam godina, točnije od 1873. do 1880. godine, u Bakru će se osnovati: Hrvatsko brodarsko društvo, čitaonica Narodni dom, Inteligentno reformativni klub, Dobrotvorna uboška pomorska zaklada, Hrvatsko pjevačko društvo Sklad, Glazbeno društvo (gradska glazba), Uzajamno potpomagajuće društvo za austrougarske pomorce i Tiskara, čiji će vlasnici biti Stiglic i Desselbrunner. Usp. *Galeb*, br. 9-II od 1. 5. 1879.

ne: *Glazbeni zavod* (popravljena glazbala iz Pešte vraćena u Bakar),⁴² *O kulturnom napredku Bakra*,⁴³ *Obavijest Matice hrvatske o knjigama koje će slati svojim članovima*,⁴⁴ *Rieč u sgodno vrijeme* (o njegovanju hrvatske riječi u Narodnom domu),⁴⁵ *Glavna skupština Narodnog doma*.⁴⁶ Iz pera urednika i suradnika lista izlaze brojni članci s vijestima o „Hrvatskom pjevačkom društvu Sklad“ osnovanom 1877. godine⁴⁷ za koje je domoljubnu koračnicu skladao Franjo Kuhač.⁴⁸

Slijede članci o jednom drugom, vrijednom bakarskom društvu: *Ustrojeno Radničko društvo* (o osnivanju Radničkog društva Sveti Križ)⁴⁹ i *O broju redovitih, utemeljiteljnih i podupirajućih članova Radničkog društva Sveti Križ iz Bakra*.⁵⁰ U 19. stoljeću, ali i početkom 20. stoljeća, dobrostojeći su brodovlasnici, trgovci i poduzetnici rado darivali bakarska društva i pomagali crkvi. Nakon jedne takve donacije u novinama se pojavila kratka obavijest pod naslovom *Javna zahvala*.⁵¹

Opsežan članak o zlatnom razdoblju grada pod naslovom *Stogodišnjica grada Bakra* tiskan je povodom obilježavanja stoljeća postojanja municipija što je proslavljeno 23. travnja 1879.⁵² List prati i rad Gradskoga vijeća donoseći novosti od opće i lokalne važnosti kroz članke: *Zadaća narodnog zastupnika grada Bakra* (o napatku da zastupnici grada Bakra predlože uvođenje hrvatskoga jezika u pomorstvo),⁵³ *Rasprava o mjestu gradnje Nautičke škole, Započinje pripravnici tečaj u kraljevskoj nautičkoj učionici u Bakru, Kraljevska pomorska oblast na Rijeci darovala je kraljevskoj učionici u Bakru ladju sa svom opremom za porabu mladeži, Žalba građana da se gradska zastava rijetko ističe na zgradi Magistrata, O poljepšanju grada* (kritika gradskim vlastima kako bi se uklonile zgrade stradale u požaru),⁵⁴ *O boljem iskorištavanju vode iz Jaza za pogon mlinova*,⁵⁵ *Novo groblje* (za lokaciju se predlaže lokalitet Bukovo),⁵⁶ *iz Rijeke u Kostrenu* (o gradnji ceste od Martinšćice do Svete Barbare),⁵⁷ *Prinesci k ošumljavanju krša*.⁵⁸ U Bakru je proslavljen srebrni pir Njezina Veličanstva pa je tom prigodom na prvoj stranici lista objav-

42 Galeb, br. 10-II od 15. 5. 1879.

Galeb, br. 12-II od 15. 6. 1879.

43 Galeb, br. 1-I od 1. 1. 1879.

44 Galeb, br. 14-I od 15. 12. 1878.

45 Galeb, br. 3-II od 1. 2. 1879. „Narodni dom“ je bakarska čitaonica osnovana 1873. godine. Ranije čitaonice u: Bakru nosile su imena Casino di Buccari i Prva narodna čitaonica. Usp. Luzer 2018a, 196-210 i Šupraha-Perišić 2013, 35-56.

46 Galeb, br. 3-II 1. 2. 1879.

47 Usp. Galeb, br. 9-II od 1. 5. 1879. Više o djelovanju Sklada i njegovu utjecaju na kulturni život grada vidjeti u: Cvjetković 2002, Cvjetković st., Luzer 1996, 93-125 te Luzer, Cvjetković st. 1997, 157-179.

48 Galeb, br. 11-II od 1. 6. 1879. Franjo Ksaver Kuhač (1834. – 1911.) hrvatski je etnomuzikolog i povjesničar glazbe.

49 Galeb, br. 3-II od 1. 2. 1879. Radničko društvo Sveti križ dobrotvorna je bakarska udruga osnovana 1879. Više o tome vidjeti u: Luzer 2018a, 335-362.

50 Galeb, br. 13-II od 1. 7. 1879.

51 Zahvala je upućena brodovlasniku Stjepanu Stigliću i njegovoj supruzi Dragolji koji su crkvi sv. Andrije poklonili slike Križnoga puta u vrijednosti od 1200 forinti. Galeb, br. 3-II od 1. 2. 1879.

52 Galeb, br. 5-II od 1. 3. 1879.

53 Galeb, br. 6-I od 15. 8. 1878.

54 Svi naslovi su iz lista Galeb, br. 2-I od 15. 6. 1878.

55 Galeb, br. 10-I od 15. 10. 1878.

56 Galeb, br. 10-II od 15. 5. 1879.

57 Galeb, br. 14-II od 15. 7. 1879.

58 Galeb, br. 20-II od 15. 10. 1879.

ljen svečani govor načelnika Matije Sriće.⁵⁹

Margaretina, slavlje blagdana svete Margarete, zaštitnice grada Bakra koja se slavi 13. srpnja, oduvijek je bila ne samo crkvena svečanost već i trodnevna prigoda za trgovinu. Članak *Primorski sajam*⁶⁰ opširno opisuje taj događaj.

Zanimljivo je istaknuti da list kroz brojne članke kudi Bakrane i Bakarke koji zanemaruju hrvatski jezik i trude se govoriti najčešće nepravilnim talijanskim jezikom te ukazuje na važnost materinskog jezika u oblikovanju nacionalne svijesti. Briga za hrvatski jezik konstanta je u djelima i/ili napisima nekoliko bakarskih pisaca i intelektualaca poput Adolfa Vebera Tkalčevića,⁶¹ Dragutina Hirca, Jakova Batistića,⁶² Bože Babića i, dakako, Rudolfa Desselbrunera. Posebno se ističu brojni članci o hrvatskom pomorskom nazivlju u pomorstvu u kojemu prevladava talijanski. U *Galebu* tako izlaze članci *Njega hrvaštine* u *Bakru* (od 1848. gradski vijećnici u Bakru dužni su govoriti hrvatski)⁶³ te *Morska matica* (polemizira se o upotrebi hrvatskoga jezika na domaćim brodovima).⁶⁴ Kao suradnik lista javlja se Božo Babić⁶⁵ kojemu u *Galebu* izlaze članci u više nastavaka naslovljeni: *O brodogradnji*,⁶⁶ *Brodaonica*,⁶⁷ *Brodogradjevno orudje*,⁶⁸ *O čamcu i njegovom upravljanju*.⁶⁹ Sva Babićeva terminološka rješenja dopirala su do čitatelja i predstavljala svojevrsni ispit održivosti nove hrvatske pomorske terminologije te utirala put pisanju njegovih pomorskih rječnika.⁷⁰

Kako je Bakar stoljećima živio od mora i pomorske trgovine, ne čudi da su mnogi članci posvećeni upravo pomorstvu, lukama, pomorskom školstvu i djelatnostima koji su s tim usko povezane. Nalazimo tako članke naslovljene: *Bakarska luka* (o prometu brodova kroz luku; kritika na račun Mađara koji nisu željezničku prugu usmjerili k Bakru),⁷¹ *Predstavka na zemaljsku vladu radi bakarske luke* (donesena je odluka da se ukine slobodna luka Bakar i da u Monarhiji ostanu slobodne luke jedino Rijeka i Trst, na što Bakar prosvjeduje predstavkom).⁷²

59 Galeb, br. 8-II od 15. 9. 1879.

60 Galeb, br. 15-II od 1. 8. 1879.

61 Adolfo Veber Tkalčević u više svojih djela zagovara uporabu hrvatskoga jezika, a u jednom se posebno osvrće na žalosno stanje u Bakru i pomodarstvo u uporabi talijanskoga jezika, posebice kod ženskoga dijela puka. Usp. Veber Tkalčević 1885-1890, 74-7.

62 Jakov Batistić bio je bakarski ljekarnik koji je 1877. povodom osnutka Hrvatskoga pjevačkog društva Sklad kroz pjesmu lucidno objasnio važnost hrvatskoga jezika za formiranje nacionalnog identiteta. Usp. Cvjetković 2002, 7.

63 Galeb, br. 4-I od 15. 2. 1878.

64 Galeb, br. 7-I od 1. 9. 1878.

65 Božo Babić pomorski je leksikograf (1840. – 1912.). Od 1874. do 1882. predavao je matematiku i nautičke predmete u bakarskoj Pomorskoj školi. S obzirom na to da je priredio pet rječnika, može ga se smatrati utemeljiteljem hrvatske pomorske leksikografije. Više o Babićevu doprinosu hrvatskom jeziku pomorske struke vidjeti u: Stolac 1998 i Nosić 2007.

66 Galeb, br. 3-I od 1. 7. 1878., Galeb, br. 2-II od 15. 1. 1879.

67 Galeb, br. 1-I od 1. 6. 1878.

68 Galeb, br. 2-II od 15. 1. 1879.

69 Galeb, br. 12-II od 15. 6. 1879.

70 Tadašnji urednik *Galeba* Dragutin Hirc rado će mu ne samo ustupiti prostor u listu, već i zalagati se u svojim napisima za iste jezične i svjetonazorske stavove. Zbog njih će 1891. izgubiti državnu službu. Slikovitim opisom svečanosti porinuća broda *Bakran* u bakarskom brodogradilištu na *Mešćici* Hirc opisuje uzbuđenje puka i kalafata, davne 1879. Posebno je zanimljiva jedna napomena u njegovu tekstu o uporabi hrvatskoga pomorskog i brodogradjevnog nazivlja. U njoj Hirc navodi da se pri opisu broda i njegova porinuća koristio hrvatskim izrazima Bože Babića. Usp. Hirc 1996, 125-128.

71 Galeb, br. 10-II od 15. 5. 1879.

72 Galeb, br. 13-II od 1. 7. 1879.

List izvještava o lučkom poslovanju: *Zakonska osnova o primorskih lukah* (od 1. 1. 1880. počine neograničeni slobodni promet zajedničkog austro-ugarskog carinskog prometa u lukama Martinšćica, Bakar, Kraljevica, Senj i Bag-Karlobag),⁷³ *Opet o broju brodovnih kapetana napram broju brodova* (o zalaganju za veći broj školovanih časnika na brodovima posebice onih koji plove do Gibraltara, te onih koji prelaze u Atlantski ili Indijski ocean i mogućnosti da se na takve brodove ukrca više časnika i kapetana pa da tako i teret posla bude ravnomjernije raspoređen).⁷⁴ Objavljena je i vijest *Novi zakon pomorcem* (o reformi pomorskog zakonodavstva jer je ono iz vremena Marije Terezije zastarjelo).⁷⁵ Uz to, Bakar je od pamtivijeka vezan uz more pa se u *Galebu* prate i nemili događaji opisani u empatičnom članku *Nesreća na moru*.⁷⁶ Članak naslovljen *Gospodin! Prosin ih jedan solad*⁷⁷ donosi podatak da Bakar i okolica imaju čak 1400 mornara te da zbog učestalih nesreća na moru, smrti ili bolesti pomoraca, obitelji ostaju bez hranitelja i u teškoj socijalnoj situaciji pa su prisiljeni prosjačiti. Pomorsko školstvo i bakarska Nautika također su česta tema lista. Izdvojili smo priloge *Preustroj nautika u našoj monarkiji* (o reformi pomorskog školstva),⁷⁸ *Odjek rasprave o bakarskoj Nautici* o protivljenju Bakrana da se Nautika preseli u Kraljevicu.⁷⁹ Slijede informacije o ekspedicijama i istraživanju mora poput napisa *Nordenskojeldov put po ledenom moru* (o znanstveno-istraživačkom putovanju švedskog parobroda u polarnim krajevima)⁸⁰ i *Najnovija istraživanja o dubljini morskoj* (povijesni pregled).⁸¹

3.1.3. Prosvjeta, kultura i socijalne teme

Prosvjeta, kultura, narodni običaji, socijalna i zdravstvena pitanja važne su i česte teme u *Galebu*. List donosi informacije *O Matici hrvatskoj i knjigama koje su se mogle naručiti*,⁸² *Jugoslavenski imenik bilja* (knjiga objavljena u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti),⁸³ *Prijevod novele Alfonso de Trueba: Domaći Juda*,⁸⁴ *O sudbini minijatura Julija Klovića* (Slika 4),⁸⁵ *Obavijest o tiskanju Franje Kuhačeva djela Jugoslavenske narodne pjesme*,⁸⁶ prikaze novih knjiga: *Rimsko nasliedno pravo autora Ambroza Brozovičeva*,⁸⁷ *Poviest srednjega vieka za niže razrede srednjih učilišta autora Vjekoslava Klaića*,⁸⁸ *Nacrt pravila Prosvjetne zadruge Hrvatskoga*

73 Galeb, br. 21-II od 1. 11. 1879.

74 Galeb, br. 10-I od 15. 10. 1878.

75 Galeb, br. 13-II od 1. 7. 1879.

76 Galeb, br. 5-II od 1. 3. 1879.

77 Galeb, br. 17-II od 1. 9. 1879.

78 Galeb, br. 21-II od 1. 11. 1879.

79 Naime, inicijativa predstojnika Jovana Živkovića, te gradonačelnika Kraljevice Lukanovića i zastupnika Hajdića da se Nautika preseli u Kraljevicu nije dočeka na odobravanjem, pa o tome piše Babić. Usp. Galeb, br. 18-II od 15. 9. 1879.

80 Galeb, br. 21-II od 1. 11. 1879.

81 Priredio I. N. Lenceš. Usp. Galeb, br. 23-II od 1. 12. 1879.

82 Galeb, br. 2-I od 15. 6. 1878.

83 Galeb, br. 14-I od 15. 7. 1878.

84 Galeb, br. 3-I od 1. 7. 1878.

85 Galeb, br. 3-I od 1. 7. 1878.

86 Galeb, br. 4-I od 15. 7. 1878.

87 Galeb, br. 4-I od 15. 7. 1878.

88 Galeb, br. 8-I od 15. 9. 1878.

— (Umotvor Julija Klovija), naime slika en miniature, koja prikazuje prizor iz mitologije kako Jupitrov orao otimlje Ganimedea, kupio je, kako „Vienac“ javlja, presv. g. Ivan Kukuljević kod Artarije u Beču za svotu od 100 for.

Neki holandezki putnik spominje, da ga je u Rimu vidio kod samoga Klovija, a i Vasari ju spominje i veli, da ju Klovijo slikao za velikoga vojvodu toskanskoga. Koncem XVI. vieka došla je u Rudolfinsku sbirku u Prag, a kad ova propala, u privatne ruke i napokon u trgovinu Artarije u Beč, gdje ju kupi g. I. Kukuljević, koj ima u svojoj zanimivoj sbirci i dva rukocerta i više starih bakroreza od Julija Klovija.

Vriedno je znati, da se druga takva slika našega velikoga zemljaka nalazi kod g. Erazma Barčića, odvjetnika na Rieci.

Slika je takodjer en miniature slikana, a pred očuje nekoga svećenika, po obličju sudač Hrvata.

Što dobrotom preuz. g. biskupa Vjenceslava Soića c toj slici doznasmo, evo i priobćujemo: K jednom imenovanu pokojnoga biskupa Mirka Ožegovića, dodje g. biskup Soić, te već po običaju čestitao. Pokojni Mirko, vriedna i poštena duša, nije se bolje zahvaliti znao, već utisne u ruku g. biskupu Soiću pomenutu sličicu uz rieči: „Ovo je slikao najglasovitiji slikar, rodom Primorae, a iz Grižana.“

Pokojni biskup dobio je tu sličicu iz samog Rima, a donio ju neki svećenik biskupije zagrebačke po svoj prilici koj Ožegović, buduće su isti u Rimu učili. Preuzv. g. biskup Soić poklonio sličicu svojem prijatelju g. Barčiću, u kojega se i sada nalazi.

Slika 4. O dvjema minijaturama Julija Klovija

primorja,⁸⁹ te reportažu o novinskoj agenciji Reuter pod naslovom *Važno prometalo svijeta*.⁹⁰ Također, uredništvo lista shvaća važnost prosvjetiteljskog djelovanja pa se to odražava i u člancima *Galeb*. Izdvajamo *Hvalevriedno nasljedovanje* (o nizu pučkih predavanja na Hreljini),⁹¹ *Čuvajmo starine* (uvodnik o nacionalnim povijesnim spomenicima),⁹² *Dolnji Vakuf* (o otuđenim mineraloškim i paleontološkim zbirkama u Grazu i Beču),⁹³ *Klapunica* (o povijesti uzgoja dagnji od 1236. godine),⁹⁴ *Uzlaz hrvatskih planinara na Risnjak* (opis izvora Kupe, Sungera, Mrkoplja, spilje Ledenica, Delnica).⁹⁵ Među kratkim vijestima također nalazimo: *Franjo Krežma i njegova sestra održali violinski koncert u Bakru* (otisnut cjelovit program),⁹⁶ *Spomen na velepjesnika Petra plemenitog Preradovića* (o njegovoj ljubavi prema domovini i hrvatskom jeziku), *Himna Petru Preradoviću za svečanost 14. srpnja 1879.* (sastavio August

89 Galeb, br. 15-II od 1. 8. 1879.

90 Galeb, br. 16-II od 15. 8. 1879.

91 Galeb, br. 4-I od 15. 7. 1878.

92 U tekstu je i prijedlog da Akademija i Arheološko društvo osnuju mrežu povjerenika radi istraživanja nacionalnih povijesnih spomenika, a ukazuje se i na to da tuđinci kupuju povijesne artefakte. Usp. Galeb, br. 3-I od 1. 7. 1878.

93 Zbirke su donesene iz Radoboja i Susjeda tijekom gradnje željezničke pruge Zagreb – Zidani Most. Pisac pledira da se takvo blago ima zadržati u domovini. Tekst potpisuje Bošnjaković, što je vjerojatno nečiji pseudonim. Usp. Galeb, br. 4-II od 15. 2. 1879.

94 Galeb, br. 7-I od 1. 9. 1878.

95 Autor D. H., vjerojatno je Dragutin Hirc. Usp. Galeb, br. 15-II od 1. 8. 1879.

96 Galeb, br. 12-II od 15. 6. 1879.

Šenoa, a uglazbio Ivan pl. Zajc),⁹⁷ *Prosvjeta* (kritički osvrt na hrvatsku gramatiku za Talijane autora Vinka Tomšića),⁹⁸ *Učiteljska skupština podžupanije riječke* (oštri tonovi protiv školskih odbora i općinskih poglavarstava koji nemarno obavljaju svoje funkcije),⁹⁹ *Biser zrno stare Liburnije* (prikaz Kastva),¹⁰⁰ *Prošlost Bakra*.¹⁰¹ O etnološkim temama izdvajaju se tek dva članka: *Narodna ženidba u Vinodolu* (opis ženidbenih običaja)¹⁰² i *Berba u Vinodolu* (opis berbe i običaja koji ju prate).¹⁰³

Javno zdravstvo počeo će promicati Andrija Štampar četrdesetak godina kasnije, no naznake o brizi za zdravlje stidljivo se pojavljuju u listu *Galeb: U Primorju najobičnije uzgojne mane*,¹⁰⁴ *Neka se sudi* (o roditeljima koji ne dopuštaju školovanje djece u pučkoj školi),¹⁰⁵ *Nedajte djeci pušiti* (o štetnosti pušenja kao raširenoj pojavi među djecom).¹⁰⁶

3.1.4. Ostali prilozi (savjeti, reagiranja, oglasi i slično)

„Dobri nauci“ naziv je rubrike lista u kojoj se čitateljima daju praktični savjeti iz poljoprivrede, vođenja kućanstva i očuvanja zdravlja: *Da se vino ne smufi (neopljesni)*,¹⁰⁷ *Bolest na grožđu*,¹⁰⁸ *Dvanaest zapoviedi kako se gotovi maslac*,¹⁰⁹ *O bistranju vina*,¹¹⁰ *Proti gnjiloći krumpira*, *Bolestni krumpir možeš za krmu pričuvati*,¹¹¹ *Pazite kada jedete voće*,¹¹² *Kako se igle i čavli sačuvaju od hrđe*,¹¹³ *Kako se čuvaju jaja preko zime*,¹¹⁴ *Pljesnivim se sijenom ne smije hraniti blago*,¹¹⁵ *Da se postigne mnogo jaja*,¹¹⁶ *Znakovi dobre guske za nasad*.¹¹⁷ Napisi su različite dužine i intencije, ali svakako zanimljivi i današnjim čitateljima jer govore o običajima, navikama i porukama kojima se nastojalo doprijeti do čitateljstva s jasnim prosvjetiteljskim nakanama. *Galeb* je redovito objavljivao različita reagiranja, najprije unutar rubrike „Naši dopisi“, a

97 *Galeb*, br. 14-II od 15. 7. 1879.

98 *Galeb*, br. 17-II od 1. 9. 1879.

99 *Galeb*, br. 15-II od 1. 8. 1879.

100 Autor D. Hirc. *Usp. Galeb*, br. 18-II od 15. 9. 1879.

101 Iz tog teksta nastat će godinu dana kasnije Hirčeva „Spomenica na svečanu proslavu stogodišnjice grada Bakra i svečanoga pira Nj. Veličanstva.“ *Usp. Galeb*, br. 20-II od 15. 10. 1879.

102 *Galeb*, br. 1-I od 1. 6. 1878.

103 *Galeb*, br. 9-II od 1. 5. 1879.

104 *Galeb*, br. 16-II od 15. 8. 1879. i *Galeb*, br. 17-II od 1. 9. 1879.

105 U tekstu se raspravlja i o nedostatku fizičkih aktivnosti djece, o djeci koja imaju krive noge uslijed preranog držanja u stalku, lošeg povijanja, pogrešne ishrane, izlaganju hladnoći, nedovoljnoj čistoći, neizlaženju na svjež zrak i o pušenju koje je prilično rašireno među djecom. Autor predlaže da se nikome bez pučke škole od sedam do dvanaest godina ne dopušta rad u tvornicama. U listu se iskazuje kritički stav prema primitivizmu roditelja. *Usp. Galeb*, br. 4-I od 15. 7. 1878.

106 *Galeb*, br. 7-II od 1. 4. 1879.

107 *Galeb*, br. 4-I od 15. 7. 1878.

108 *Galeb*, br. 3-I od 1. 7. 1878.

109 *Galeb*, br. 19-II od 1. 10. 1879.

110 *Galeb*, br. 20-II od 15. 10. 1879.

111 *Galeb*, br. 1-II od 1. 1. 1879.

112 *Galeb*, br. 1-II od 1. 1. 1879.

113 *Galeb*, br. 1-II od 1. 1. 1879.

114 *Galeb*, br. 2-II od 15. 2. 1879.

115 *Galeb*, br. 5-II od 1. 3. 1879.

116 *Galeb*, br. 5-II od 1. 3. 1879.

117 *Galeb*, br. 5-II od 1. 3. 1879.

Raznice.

— (Prvi pčelar na svijetu), je neki Jones u Beetonu u Canadi, koj ima 620 košnica (trnka), a u njih 10 milijuna pčela. Do konca srpnja prodao je 50.000 funti meda, a do konca godine 70.000 funti u vrijednosti od 7—10.000 dolara.

— (Statistika knjižtva.) Za sada ima na svijetu 5355 knjižara. Njemačka ih ima 4042, 631 Austro-ugarska (u 204 grada), ostale evropske države imaju 595 (u 129 gr.), Amerika 78, Afrika 3 (Aleksandrija, Capetown, Cairo), Azija 3 (Jeddo, Smirna, Tiflis) i Australija 3 (Adelaide, Melbourne, Tannuda). Godine 1878. izašlo je 13.912 novih knjiga i naklada. U Englezkoj izašlo je pomenute godine 3730 knjiga i 1584 novih naklada.

— (Profesor Graydon) u Cincinatu izumio je audifon, kojim i gluhi čuju, ali ne ušima već zubi, jer zubni živeci donese zvuk do živca sluha.

Slika 5. O najvećem svjetskom pčelaru i broju knjižara na svijetu

od broja 10 iz 1878. pod novim nazivom „Priposlano“. U njoj su čitatelji reagirali na članke u listu, žalili se na društvenu nepravdu, neprimjerena djela pojedinaca ili društava, odnosno pozivali čitatelje na suradnju. Članci u ovoj rubrici nerijetko odražavaju slobodarski duh grada u kojemu se nije libilo izreći drugačije mišljenje bez obzira na autoritet pojedinca ili institucije. Objavljeni tekstovi samo ponekad imaju naslov. Izdvajamo sljedeće priloge: *Veleučenom gospodinu Augustu Šenoi uredniku Vienca u Zagrebu* (polemika između Augusta Šenoe i Dragutina Hirca),¹¹⁸ *Priposlano* (rasprava o nestalim crkvenim računima koja se vodi između opata I. Soića i brata kanonika Zuvčića),¹¹⁹ *Sugrađani* (poziv Bakranima na donacije u novcu i robi za ranjene i oboljele vojnike u Bosni u ratu protiv Turaka),¹²⁰ *Sa hrvatskog sveučilišta* (o primorskim sveučilištarcima koji promiču ideju hrvatske samobitnosti),¹²¹ *Akademičko literarno-zabavno društvo u Pragu izabralo upravni odbor za novu školsku godinu*,¹²² *Nečistoća* (pritužba građana),¹²³ *Veličanstvo darovalo 100 Fr školi u Kukuljanovu za nabavku učila*,¹²⁴ *Priposlano* (o neprimjerenom postupku župnika Ivana Šoića zbog polaganja lijesa na pod umjesto na stalke),¹²⁵ *Naši dopisi* (žale se stanovnici okolnih bakarskih sela na poštu).¹²⁶

118 Galeb, br. 2-I od 15. 6. 1878.

119 Galeb, br. 7-I od 1. 9. 1878.

120 Galeb, br. 7-I od 1. 9. 1878.

121 Galeb, br. 14-I od 15. 12. 1878.

122 Galeb, br. 14-I od 15. 12. 1878.

123 Galeb, br. 1-II od 1. 1. 1879.

124 Galeb, br. 9-II od 1. 5. 1879.

125 Galeb, br. 16-II od 15. 8. 1879.

126 Naime, prigovor se odnosi na to da s velikim zakašnjenjem dobivaju poštu, jer im iz Engleske pisma stižu za 5 - 6 dana, a ona iz Bakra do nekih od tih sela za još toliko dana. Usp. Galeb, br. 19-II od 1. 10. 1879.

U rubrici „Raznice“ donosile su se razne kratke vijesti i zanimljivosti iz svijeta (Slika 5),¹²⁷ poput na primjer: *Sulejman paša osuđen na smrt*,¹²⁸ *Švedska polarna ekspedicija*,¹²⁹ *Put po zraku* (američki časnik Schroeder odlučio preletjeti od New Yorka do Londona).¹³⁰

U nekoliko brojeva na zadnjim stranicama lista nalaze se dvije rubrike „Računske dosjetke“ i „Smješice“. Rješenja računskih dosjetki objavljivala su se u idućem broju lista. U rubrici „Oglasi“ najčešće nalazimo informacije privrednika o prodaji drva, pozive na kupnju knjiga Matice hrvatske, reklame Desselbrunnerove tiskare, ali i ironične pozive neplatišama pretplate na list *Galeb*.

3.2. List *Vragoljan*

Poput lista *Galeb* i *Vragoljan* se tiskao u istoj bakarskoj tiskari na Primorju. Pravaški je to satirični list koji je 1. srpnja 1881. počeo kao polumjesečnik izlaziti u Bakru. Njegov je vlasnik, izdavač i urednik bio Rudolf Desselbrunner¹³¹ do svibnja 1886., kada je urednik postao Božidar Verzenassi.¹³² Posljednji broj objavljen je 20. srpnja 1886. *Vragoljan* je bio tek četvrti satirični list u Hrvatskoj.¹³³ U *impressumu* je otisnut moto lista koji glasi: „Do vruga sve što nevalja, da nam roda čast nekalja“ (Slika 6).¹³⁴ Već iz toga moglo se zaključiti da će list progovoriti o svemu što je u društvenim sredinama neprihvatljivo, a osobito o nepovoljnim društveno-političkim prilikama.

Slika 6. *Impressum Vragoljana*

List je imao brojne dopisnike iz Zagreba, Karlovca, Otočca, Senja i Splita, ali i karikaturiste. O imenima i kvaliteti karikaturista u *Vragoljanu* navodimo dva oprečna mišljenja. D. Kokić tvrdi da su u listu sudjelovali vrsni karikaturisti poput Marka Manastereottija, Julija Hühna,

¹²⁷ *Galeb*, br. 15-II od 1. 8. 1879.

¹²⁸ *Galeb*, br. 4-II od 15. 2. 1879.

¹²⁹ *Galeb*, br. 4-II od 15. 2. 1879.

¹³⁰ *Galeb*, br. 4 II od 15. 2. 1879.

¹³¹ Ponekad se Desselbrunnerovo ime piše Rudolfo, ali ga nalazimo i kao Rodolfo.

¹³² Verzenassi je bio vlasnik bakarske kavane u kući Mifka, smještenoj na južnom dijelu Jaza. Usp. Klepac 1996, 13.

¹³³ Prije njega tiskani su *Podravski jež* (Varaždin, 1862.), potom *Zvekan* (Zagreb, 1867.) te *Vragoder* (Senj, 1875.). Usp. Kokić 2016, 81.

¹³⁴ *Galeb*, br. 1-I od 1. 7. 1881.

H. B. Albrechta (kojega on omaškom naziva B. Balbrecht, op. a.) i da su većinom bili akademski slikari.¹³⁵ Drugo mišljenje o *Vragoljanovim* karikaturistima, iznosi jedan drugi autor koji piše da su oni „amaterski i anonimni crtači.“¹³⁶ Autori ovoga članka brižljivo su pregledali sva godišta spomenutog lista i ustanovili da je jedino H. B. Albrecht potpisao jednu karikaturu i to onu u *impressumu* lista. Postoje doduše još dvije potpisane karikature u istom broju, ali samo pseudonimom Komarac.¹³⁷ O drugim imenima, pa onda i o navodnim akademskim slikarima, nema ni spomena.

Prije dobivanja suglasnosti za tiskanje lista urednici su se obično pisanom izjavom obvezivali da će se kloniti kritičkih napisa o političkim temama.¹³⁸ To je učinio i Desselbrunner te isto u više navrata ponavljao u pozivima na pretplatu. U jednom takvom pozivu piše da su za njega humor i politika „dva ekstrema ritajuća suprotno.“¹³⁹ Međutim, napisi i karikature u šestogodišnjem izlaženju satiričnog *Vragoljana* kao i odlučni pravaški karakter drugih dvaju bakarskih listova, bili su sve doli nepolitički i nekritički. Ono što je u svim Desselbrunnerovim tiskovinama bilo zajedničko, istinsko je zalaganje za izvorne pravaške ideje o samostalnoj Hrvatskoj. Stoga su bakarski *Vragoljan* i ostali satirični listovi najviše bili pod prismotrom vlasti.¹⁴⁰ U Državnom arhivu u Rijeci, na primjer, pohranjen je dopis podbana Živkovića (Slika 7)¹⁴¹ koji unaprijed upozorava poglavarstvo Grada Bakra da prati sadržaj najavljenog objavljivanja *Vragoljana* (u dopisu se list navodi kao *Vragolan*). To svjedoči o tome da su vlasti budno pratile rad Rudolfa Desselbrunera, čiji su im politički stavovi bili poznati i neprihvatljivi.¹⁴²

Zbog Desselbrunnerova poštenja i dosljednosti i *Vragoljan* će biti predmet stroge cenzure. Zapljene, novčane globe te sudski progoni urednika postaju uobičajen odnos prema njemu i njegovim tiskovinama (Slika 8).¹⁴³ Suhoparna pravna obrazloženja za to uglavnom se svode na birokratske fraze poput urednikova „pristupa suprot javnom miru i redu, te zbog grđenja i izopačivanja [činjenica].“¹⁴⁴

Kulminaciju poniženja kao urednik i nakladnik doživio je Desselbrunner zatvorskom kaznom u trajanju od 65 dana. Međutim, *Vragoljan* ni tada ne gubi satirični duh pa o nemilom događaju objavljuje noticu (Slika 9).¹⁴⁵

135 Kokić 2016, 81.

136 Štefanac 2011, 28.

137 *Vragoljan*, br. 3-IV od 6. 2. 1884.

138 Takav je primjer četvrtog Desselbrunnerova lista *Preporod* koji je najavio bakarskim vlastima. Usp. HR-DARI 21-1121/1880.

139 Citirano prema: Turkalj 2000, 465.

140 Usp. Štefanac 2011, 28.

141 HR-DARI, spis 1178/1881.

142 Dopis je datiran 26. lipnja 1881. Usp. HR-DARI, spis 1178/1881.

143 *Vragoljan*, br. 1-IV od 20. 8. 1884.

144 *Vragoljan*, br. 1-IV od 20. 8. 1884.

145 *Vragoljan*, br. 9-VI od 6. 5. 1886.

Br. 15532.

Poglavarstva sl. i M. grada
"Bakru.

Ukinjujuć na znajući tačniji
izvješće od M. M. br. 1868 s namjere
nom izdavanju prosvetnoga humora,
stičko-satiričkoga tiskopisa pod
naslovom "Vragoljan" po vlastitku
tiskaru u Bakru, Rudolfa Dessel-
brunnera, i te predticao same dva
puta na njegovu, upućujuć u gradsko
poglavarstvo, da pazi na to, da
pri tom bude lično zadovoljen
ustanovom od 8. 8. 1872, zakone od
17. silyija 1875 s perabi tiska u
Kraljevini Slavoniji, Slavunji,
sadržanoga pod b. 32. zbornika
zakonah i uređubah od godine 1875.
U Zagrebu Dan 26. lipnja 1884.
za laua

Livković

Slika 7. Dopis podbana Živkovića

Broj 10500. kz.

U ime Njegovog c. kr. Apostolskog Veličanstva.

Kr. sudbeni stol u Zagrebu, zaključio na predlog kr. državnog odvjetništva u Zagrebu, da sadržaj tiskopisah u časopisu „Vragoljan“ od 20. kolovoza 1884. broj 16. pod naslovom 1.) „kortejovanje u Bakru.“ 2.) „Slika hrvatskoga sabora“ i to počim od „Marjaroni“ do kona 3.) „Vragoljanova telegrafska torba“ i to od „Zagreb“ pa do „guten kerl“, — sačinjava i to onaj pod 1) i 2) učin prestupka suprot javnomu miru i redu, označena u §. 300. kz. odnosno §. 3 z. čl. XIV. g. 1870.; a onaj pod 3) učin prestupka označena u §. 278 sl. e. kz., — pa se zato izričito zabrana daljnog razširenja tih tiskopisa, potvrđuje zapljena, zaptljeni se primjerci imadu uništiti, a ova presuda proglašiti na čelu prvog budućeg broja časopisa „Vragoljan“ slog inkriminiranih tiskopisah imadu se iza roka od 8 dana odredjenog po §. 13. t. z. za podnesenje prigovorah dotično pravomoćnosti presude i zaključka o izrečebnih zaostavah u prisutnosti redarstvenog urednika razmetat, te slova i ploče vratit vlastniku tiskara. — **Kazalo:** U gore spomenutih tiskopisih nastoji se čitavim smjerom i sadržajem grđenjem i izopačivanjem i to onim pod 1.) i 2.) razdražiti druge proti saboru trojedne kraljevina, dotično proti oblastnim organom; a to tvori prestupak §. 306. kz. odnosno §. 3. z. čl. XIV. g. 1870, a onim pod 3.) vrijetjati jedino stališe zakonito priznane crkve, a to tvori učin prestupka označena u §. 278. sl. e. kz.

Presuda se temelji na §§. 6. 8. 12. 32. 33. i 34. kp. u poslovih lista.

Kr. sudbeni stol

U Zagrebu, 9. rujna 1884. V. Cuccilić.

Slika 8. Rješenje o zabrani raspačavanja lista

Naš urednik Vragoljana, stavljen je opet pod istragu za preminulog Kvarnera od 15. lipnja 1884. a pošto je odlučeno da pošteni moraju na imanje, stoga odrapit će se Vragoljanu najmanje 50 batina, a za pretrpljene kazne, bogme ide i on na svoje imanje i to u hótel rešt Zagreb.

Slika 9. Desselbrunner osuđen na zatvorsku kaznu

3.2.1. Društveno-političke teme lista

Vragoljan se tiskao na šest listova. Članci su bili pretežito političke naravi usmjereni protiv mađarskih vlasti (u Hrvatskom primorju), utjecaja Austrije (u Zagrebu) i potalijančivanja (u Istri i u Splitu). Posebna pozornost lista bila je usmjerena na unutarhrvatske stranačke odnose i sučeljavanje političkih stavova s ostalim političkim strankama koje se nisu slagale s osnovnim pravaškim ciljem o samostalnoj državi Hrvatskoj. Osim političkih tema u listu se njegovao narodni humor i satira. U takvim su se priložima izvirgavale ruglu ljudske mane poput dvoličnosti, nepoštenja, prijetvornosti, gramzljivosti i častohleplja. Pisalo se u narativnom obliku, često u stihu, a ponekad i u dijalogu. Pregledom svih brojeva lista u njegovu šestogodišnjem izlaženju, zapazili smo da u njima ima dosta tiskarskih pogrešaka i pravopisnih nedosljednosti.

U prvim je brojevima list humoristično-satiričan, no što više odmiču godine izlaženja, u listu prevladavaju sve jetkija satira i sve žešći, ultimativni politički zahtjevi. Predmet izrugivanja bile su osobe i događaji pretežito iz političkog života. Osobe o kojima je riječ ponekad su se spominjale punim imenom i prezimenom (Folnegović, Derenčin), a nekada minimalno izmijenjenim prezimenima (Dane Čić).¹⁴⁶ Članci su se rijetko potpisivali imenom i prezimenom, a najčešće pseudonimima (Vragović, Plagijator, Meštar Ive, kurat Zuliani,¹⁴⁷ Don Jere Kukavica, Rapavoglađić, Niko Jafogna).¹⁴⁸ Razlog za to bio je oprez uredništva zbog mogućih sankcija prema autorima priloga, no ni ta mjera opreza nije sprječavala cenzore da listove plijene, a uredništvu izreknu nemale novčane kazne. Za razumijevanje nekih poruka, karikatura ili članaka, potrebno je poznavati političke prilike toga vremena. Jedna takva bila je i ona naslovljena „Zrela jabuka“ u kojoj je velikim brojkama ispisan članak 66 i ime dr. Derenčina. Brojka se odnosi na tzv. Riječku krpicu, a ime na uglednog člana Neodvisne narodne stranke, inače ideološkog protivnika pravaša. Međutim, kako protumačiti naslov i na koje se patriote na Baniji poruka odnosi, možemo samo nagađati.¹⁴⁹

Svi politički događaji o kojima se pisalo u listu svodili su se na nejedinstvo hrvatskih političkih stranaka glede nacionalnih interesa tj. osnovnog pravaškog načela o samostalnoj Hrvatskoj bez stranih vladara. Stoga su svi politički članci u listu bili usmjereni protiv stranaka koje podržavaju bilo koji oblik političke zajednice s drugim zemljama, ali i politike mađarske vlade prema Hrvatskoj, njemačkog utjecaja posebice u Zagrebu te talijanizacije u Istri.

Iz lista izdvajamo sljedeće članke: *Konverzationsleksikon naših narodnjaka* (o viđenju politike Narodne stranke koje uredništvo *Vragoljana* žestoko kritizira jer veliča mađarsku vlast, pri čemu se ironično analiziraju pojmovi poput brnjica, domovina, Hrvat, Sabor, Krpica, Unija),¹⁵⁰ *Na kom temelju može Hrvatska sretna bit* (o Stranci prava koja se zalaže za neovisnost Hrvatske i o neodvišnjacima koji bi ponovno sklapali nagodbu s Mađarima),¹⁵¹ *O „srpskoj stranci“* (koja se zalaže za pravo da se ćirilica uvede u škole i crkve za koji se kaže: „Ovi nisu dobri za nas. Bre-nek idu do vraga“),¹⁵² *Narodna stranka-nagodbenjaci* (za nju *Vragoljan* posprdno

146 *Vragoljan*, br. 1-I od 1. 7. 1882. kritički se referira na djelo Dane Čića što je vjerojatno pseudonim za srpskog jezikoslovca, povjesničara i leksikografa Đuru Daničića.

147 *Vragoljan*, br. 1-I od 1. 7. 1882.

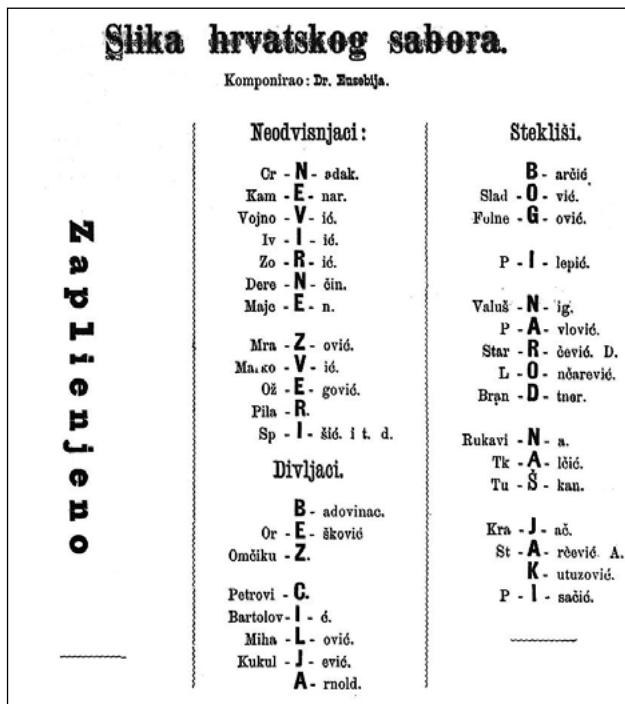
148 *Vragoljan*, br. 15-I 1. 8. 1882.

149 *Vragoljan*, br. 17-I od 1. 9. 1882

150 *Vragoljan*, br. 13 od 1. 7. 1882.

151 *Vragoljan*, br. 3 od 6. 2. 1885.

152 *Vragoljan*, br. 2 od 20. 1. 1885.

Slika 10. Razlika između neodvisnjaka i stekliša

kaže da se „Toj stranci koja se na nagodbi temelji priznati mora da je pogodila temelj sreći Hrvatske. Kojigod protivno misli, proklet bio jer ne želi dobra domovini“),¹⁵³ *U slavu 22. srpnja* (o splitskim autonomašima koji su izgubili na izborima: „Za to Spljetu stoput hvala. Slava!/ Lijte suze Talijani,/Hrvatska se iz sna budi/a vam crni sviću dani“),¹⁵⁴ *Izbori* (o predizbornim obećanjima u stihu),¹⁵⁵ *Pjesma nagodnjaka* (pravaški odlučno protiv nagodbenjaka-ugarofila koji podržavaju hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868.)¹⁵⁶ te *Slika hrvatskog sabora* (o neodvišnjacima¹⁵⁷ i steklišima) (Slika 10).¹⁵⁸

153 Vragoljan, br. 2-V od 20. 1. 1885.

154 Vragoljan, br. 15-I od 1. 8. 1882.

155 Vragoljan, br. 17-IV od 6. 9. 1884.

156 Vragoljan, br. 7-III od 1. 4. 1883.

157 Naziv za članove Neodvisne narodne stranke osnovane 1880. godine u Banskjoj Hrvatskoj. Osnivači su joj bili bivši članovi Narodne stranke na čelu s Matijom Mrazovićem, a glavni joj je pokrovitelj bio Josip Juraj Strossmayer.

158 Stekliš je pripadnik Stranke prava. Imenica *stekliš* potječe od pridjeva *stekli* u značenju 'bijesan', 'ljut' (npr. *stekli pas*). Vragoljan, br. 17-IV od 6. 9. 1884.

3.2.2. Ostali prilozi

U *Vragoljanu* se objavljuju i članci poput *Discorsetti od amora, pulitiki i medicini* (humoristički članak o ljubavi, politici i medicina, na čakavici),¹⁵⁹ *Tri kralji z Reke* (o riječkim mađaronima, na čakavici)¹⁶⁰ i *Razgovor med Pepun groficun i Jelun Lazičevicun* (o kadroviranju u Bakru, na čakavici).¹⁶¹

Naslov rubrike je: „Vragoljanova telegrafska torba“ (slijede mjesta iz kojih se donose vijesti) koju list objavljuje na zadnjoj stranici. Ona sadrži kratke humoristične vijesti i zajedljive komentare poput kritike Katoličke Crkve zbog straha od protestantizma, izrugivanja saborske desnice koja je na šesire stavila mađarsku narodnu vrpцу, komentara o Baiamontiju koji je darovao oltar crkvi u Lučcu i vratio blago koje je prethodno uzeo crkvi iz Kaštela,¹⁶² o Gržaniću s aluzijom na njegov ‘vritnjak’ Khuenu Héderváryju,¹⁶³ a česte su i teme poput predizbornih obećanja i radova (*Karlovac* „Bit će valjda brzo izbori jer se regulira Kupa, a Banjanin i Stepčević dobili koncesiju“).¹⁶⁴

Stalna rubrika lista je i „Vragoljan piše koledar“.¹⁶⁵ U rubrici se list obračunava s negativnim društvenim pojavama, političkim protivnicima i neprimjerenim ponašanjem pojedinaca. Politika i kultura nedjeljive su teme pa je tako i pitanje zagrebačkog kazališta u državi pod mađarskom vlašću više političko negoli kulturno. *Vragoljanov* komentar dan je kroz karikaturu i popratni tekst (Slika 11).¹⁶⁶

U listu se često na naslovnicama nađu budnice, domoljubne pjesme kojima se potiče nacionalni osjećaj poput *Dičnom starcu* (o želji da se oslobodi domovina uz moto da „rob nevolje ljubimac je sreće“),¹⁶⁷ *Izdajica* (pjesma završava riječima: „Tko ne ljubi domovinu, Nit ne ljubi Boga svog!“),¹⁶⁸ *Naših prava gdje je tat?* (poziv na hrvatsku slogu kako bi se istjeralo tuđinsku vlast),¹⁶⁹ *Živi! ..., Živi! ...* (početna slova stihova tvore ime Gajeve budnice „Živila Hrvatska“).¹⁷⁰ Na stranicama lista često se polemizira s drugim istaknutim osobama u prosvjeti, kulturi i politici. Jedna takva naslovljena je *Jedna stranica iz knjige pristojnosti privremenog ravnatelja nautičke škole u Bakru g. Luke Roića*.¹⁷¹ Također, u listu je objavljen članak *Gospodinu D. (ali ne doktoru) Hircu, odgojitelju hrvatske mladeži* koji predstavlja osvrt na Hirčev rječnik,¹⁷² u osnovi izazvan nesporazumima koji su nastali između nekadašnjih suradnika, Desselbrunnera i Hirca.

Vragoljan često piše o problematičnim pojedincima i društvenim anomalijama. Evo nekoliko

159 *Vragoljan*, br. 2-III od 15. 1. 1883.

160 *Vragoljan*, br. 1-V od 6. 1. 1885.

161 *Vragoljan*, br. 3-III od 1. 4. 1883.

162 *Vragoljan*, br. 13-I od 1. 7. 1882.

163 *Vragoljan*, br. 4-VI od 20. 2. 1886.

164 *Vragoljan*, br. 1-V od 6. 1. 1885.

165 *Vragoljan*, br. 7-III od 1. 4. 1883.

166 *Vragoljan*, br. 9-VI od 6. 5. 1886.

167 *Vragoljan*, br. 11-VI od 6. 6. 1886.

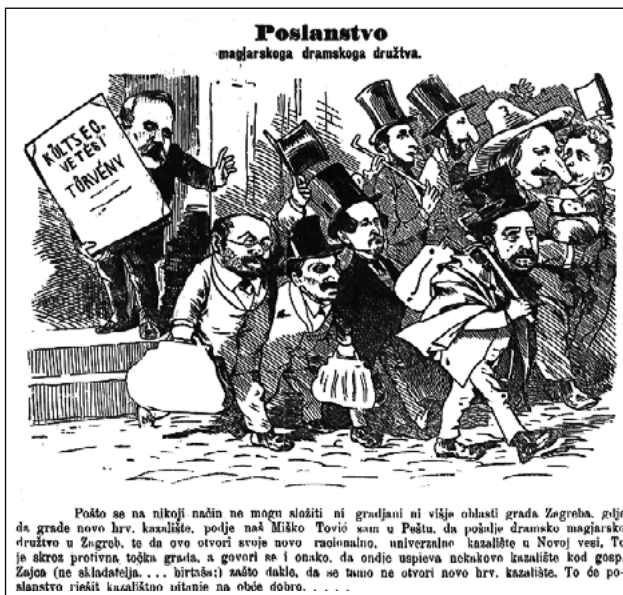
168 *Vragoljan*, br. 12-VI od 20. 6. 1886.

169 *Vragoljan*, br. 10-VI od 20. 5. 1886.

170 *Vragoljan*, br. 13-VI od 6. 7. 1886.

171 Spomenuti je profesor istjerao Dragutina Hirca iz prirodopisnog nastavnog kabineta jer nije član nastavničkog zbora škole. Hirc mu je poslao javni odgovor na njegov neprimjereni postupak. Usp. *Vragoljan*, br. 11-VI od 6. 6. 1886.

172 *Vragoljan*, br. 14-I od 15. 7. 1882.

Slika 11. Gdje izgraditi zagrebačko kazalište

naslova: *Tko dobije* (o korupciji u sudstvu),¹⁷³ *Priče slijepca Arsenije* (poučna alegorijska priča o Adamu i Evi u tri verzije s aluzijom na problematičan moral, posebice onaj u politici),¹⁷⁴ *Smierni odi velikoj gospodi* (o osobnom moralu političara i budućih zastupnika koji se na izborima kandidiraju radi vlastita probitka),¹⁷⁵ *Naše dame* (o upotrebi njemačkoga umjesto hrvatskog jezika),¹⁷⁶ *Stare novice senjske po bilježkah plišivog advokata* (o prijetvornim kršćanima, moguća aluzija na svećenike).¹⁷⁷

O pojedinim temama u listu se progovara na razvidno humorističan način: *Djevojački: otče naš* (kako mole djevojke pred udaju),¹⁷⁸ *Dualistične slike* (duhovit karikaturni prikaz odnosa Austrije i Mađarske u zajedničkoj Monarhiji),¹⁷⁹ a „Smješice“ je rubrika u kojoj se objavljuju anegdote. U rubrici pak „Obljetnice i slavlja“ nalazimo oglase poput *Imendan Barčica* (Vragoljanova čestitka Erazmu Barčiću)¹⁸⁰ ili o obljetnici pogibije Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana.¹⁸¹

173 Vragoljan, br. 1-V od 6. 1. 1885.

174 Vragoljan, br. 3-II od 1. 2. 1882.

175 Vragoljan, br. 14-II od 15. 7. 1882.

176 Vragoljan, br. 1-V od 1. 6. 1885.

177 Vragoljan, br. 3-III od 1. 4. 1883.

178 Vragoljan, br. 4-VI od 20. 2. 1886.

179 Vragoljan, br. 3-V od 6. 2. 1885.

180 Vragoljan, br. 11-V od 6. 6. 1885.

181 Vragoljan, br. 9-IV od 6. 5. 1884.

3.3. List Kvarner – Il Quarnero

List *Kvarner – Il Quarnero* izlazio je u Bakru tijekom godine 1884. počam od 1. ožujka, dočim se 1892. redakcija seli u Sušak. Već se iz njegova imena daje zaključiti da je tiskovina bila dvojezična, hrvatsko-talijanska. *Kvarner* je bio dvotjednik koji je poput *Galeba* i *Vragoljana* izlazio uglavnom svakog prvog i petnaestoga u mjesecu. Odgovorni mu je urednik bio Rudolf Desselbrunner, ujedno i vlasnik tiskare u kojoj se list tiskao. Jedan od izdavača lista bio je i Erazmo Barčić (Slika 12).¹⁸² Zadnji broj lista u prvoj godini izdavanja nosi broj 16.¹⁸³

Slika 12. Impressum lista *Kvarner – Il Quarnero*

Samo pet brojeva lista *Kvarner* tiskalo se 1892. u Primorskoj tiskari na Sušaku¹⁸⁴ koja je tamo premještena iz Kraljevice još 1878.¹⁸⁵ Nalazila se u zgradi zvanoj Kortil na mjestu današnjeg sušačkog nebodera.¹⁸⁶ Njezin vlasnik ili možda samo korisnik, kasnije je postao Rudolf Desselbrunner, odnosno prema izvoru na talijanskom jeziku Rodolfo Desselbrunner.¹⁸⁷ Podatak o sušačkoj tiskari ne doznajemo iz zaglavlja lista, već iz jedne usputne notice objavljene u posljednjem broju *Kvarnera*. U toj obavijesti redakcija lista potiče sušačke i riječke Hrvate da se koriste uslugama tiskare, nudeći 20 % niže cijene od konkurencije.¹⁸⁸ Desselbrunnerova tiskara na Sušaku navodi se u tri godišta riječkog gospodarskog vodiča, izdanja koja su obuhvaćala popise svih riječkih i sušačkih tvrtki i to u razdoblju od 1894. do 1896.¹⁸⁹

182 IA1. Pristupljeno 13. 3. 2021.

183 Nakon osmogodišnje stanke list je ponovno pokrenut. Iz prvog broja objavljenog na Sušaku 10. travnja 1892. vidi se da je odgovorni urednik postao Ivan Ružić (1849. – 1915.), odvjetnik i posjednik. Međutim, već u idućem broju došlo je do promjene odgovornog urednika pa na mjesto Ružića dolazi Ivan Kušar (1859. – 1941.), prevoditelj. Zadnji broj lista, koji je bio tek peti u toj godini, objavljen je 10. lipnja 1892. godine. Usp. Lukežić 2019, 33; Kušar 2021 i Stare hrvatske novine (portal).

184 Usp. Stolac 2020, 213. U Primorskoj tiskari na Sušaku tiskao se pravaški list *Sloboda* od 1878. do 1883. godine. Prvi broj *Kvarnera* tiskan je u istoj tiskari 10. 4. 1892., a zadnji, peti broj, 10. 6. 1892.

185 Usp. Oštrić 1979, 13.

186 Usp. Škrbec 1995, 132. Ista informacija o lokaciji tiskare potvrđena je na mrežnoj adresi Povijest grada Rijeke.

187 Usp. Polonio-Balbi 1896, 195.

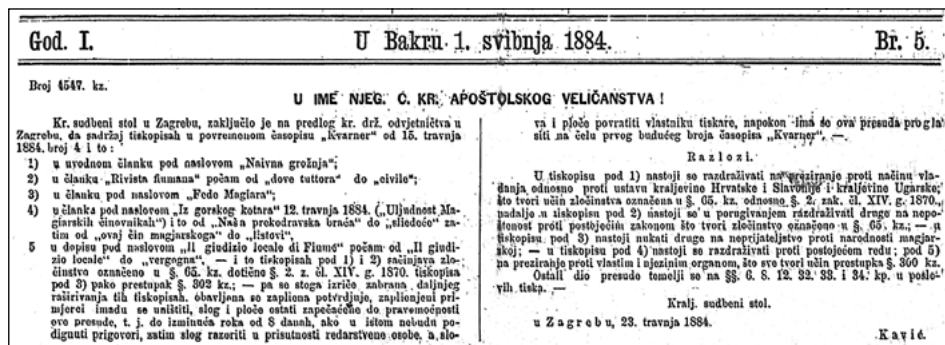
188 Usp. *Primorska tiskara na Sušaku*, *Kvarner*, br. 5-II od 10. 6. 1892.

189 Usp. Polonio-Balbi 1896, 195.

3.3.1. Program

Već u prvom broju lista ističe se njegov pravaški karakter. Govoreći o razlozima pokretanja lista, nepotpisani autor članka ističe da je pravaški list *Sloboda* koji je do tada izlazio na Sušaku preselio svoju redakciju u Zagreb. Na taj su način Hrvatsko primorje i Istra ostali bez pravaškoga glasila, što se namjeravalo nadomjestiti *Kvarnerom*. Kako je i *Sloboda* izlazila na hrvatskom i talijanskom jeziku te tako tumačila talijanskim čitateljima Starčevićeve političke ideje, istu će praksu zadržati i *Kvarner*. List odaje priznanje Italiji što je svojim obrazovnim sustavom i posebice kulturom pozitivno djelovala na razvoj Hrvatskoga primorja i Istre. Posebice se ističe odlučna borba Talijana za ujedinjenje Italije pa se na taj način od Talijana traži razumijevanje i potpora za hrvatske težnje k samostalnosti.¹⁹⁰ Glede političkog programa, list se opredjeljuje za promicanje starčevićanskog nauka, tj. ostvarenja ciljeva da Hrvatska bude neovisna, bez stranih vladara i u granicama od Raše do Save te da ima biti čimbenikom ujedinjenja svih hrvatskih zemalja.

S vremenom se politička scena u Hrvatskoj radikalizirala, što je utjecalo i na karakter članka. Posvemašnje nezadovoljstvo Hrvata sve se više iskazivalo i pisanom riječi. Posljedica takvog stanja bile su učestale zabrane raspačavanja lista i visoke novčane kazne zbog objavljivanja pretežito političkih tekstova protivnih stavovima vlade, ali i vijesti koje nisu govorile u prilog dobrom upravljanju zemljom (Slika 13).¹⁹¹

Slika 13. Zapljena lista u ime Njegova carskog i kraljevskog apoštolskog veličanstva

Cenzori su obično karakterizirali članke kao protuustavne, protuvladine i naročito protumađarske. Kad bi se takav sud obznanio, u idućem bi se broju pojavio prazan prostor preko kojega je masnim slovima pisalo ZAPLIJENJENO/CONFISCATO. Takvo je represivno stanje sasvim izvjesno onemogućavalo normalan rad uredništva, osiromašivalo Desselbrunnere i njegovu obitelj i zasigurno utjecalo na nastanak dugotrajne stanke između dva godišta lista (1884. i 1892.) te u konačnici i na potpuno gašenje *Kvarnera* nakon samo pet objavljenih brojeva u drugoj godini izdavanja.

190 *Naš program – Il nostro programma*, *Kvarner*, br. 1-1 od 1. 3. 1884.

191 *Kvarner – Il Quarnero*, br. 3-1 od 1. 4. 1884.

3.3.2. Društveno-političke teme

Uz najbrojnije političke članke u listu nalazimo i društveno važne teme, posebice one koje se tiču prosvjete. U znatno manjoj mjeri negoli u listu *Galeb*, objavljujani su prilozi poput lokalnih vijesti (Bakar, Kraljevica, Senj) te zanemarivo malo humora i oglasa.

Zasigurno su Mađari najveći trn u oku primorskih Hrvata (i ne samo primorskih) u drugoj polovici 19. st. pa i nešto duže. Njihova agresivna politika mađarizacije, stvaranje vladajuće strukture mađarona, nastojanje da se Rijeka stavi pod izravnu upravu Pešte, svojatanje hrvatskog mora i primorja i kroz jezične sintagme 'Mađarsko primorje' i 'naše more' potpomognuto diktaturom i cenzurom, izazvali su među hrvatskim stanovništvom jak otpor, što se odražavalo i u člancima lista. Pitanje nasilne uporabe mađarskoga jezika na račun hrvatskoga, ali i talijanskoga u Rijeci, česta je tematika lista. Izdvojimo, na primjer, članke *Sabor* (Mađari nastoje u Hrvatsku uvesti mađarski kao službeni jezik),¹⁹² *Pester Lloyd* (o otokazu koji je dobio Vjekoslav Spinčić od austrijske vlade kao kastavski profesor, pri čemu se u tekstu, popraćenom s potpisima 100 Hrvata, navodi da je to najveći kompliment hrvatskom domoljubu),¹⁹³ *Le condizioni del Litorale croato* (članak pod motom: 'Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria' u kojemu autor progovara o teškom ekonomskom stanju u Hrvatskom primorju),¹⁹⁴ *Il nuovo governatore di Fiume* (o imenovanju Ludovika grofa Batthyanyija novim riječkim guvernerom i očekivanjima Hrvata),¹⁹⁵ *Di Fiume* (u kojemu se upozorava na to da se mađarski jezik potihom uvodi u srednje škole najprije kao izborni predmet, a potom i kao obvezni, a sve se više nameće u željezničkom prometu, na poštama, u carini i sve to na račun talijanskoga),¹⁹⁶ *Di Fiume* (osvrtno na položaj Rijeke i njezin odnos prema Italiji i Mađarskoj, pri čemu se ukazuje na višenacionalnu pripadnost njezinih stanovnika i ističe da se riječki Hrvati često izjašnjavaju kao Talijani te da ne osjećaju pripadnost Mađarskoj),¹⁹⁷ *Ne zdvajaj narode!* (slijedi prazna 1. str. i znakovita poruka da ne treba imati nikakve dvojbe o tome kakva je mađarska vlast),¹⁹⁸ *Un po' di storia* (o mađarskoj prevari kojom su se domogli Rijeke i riječkog kotara falsificirajući izvorni tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe, naljepivši na njega izmijenjeni tekst članka 66.),¹⁹⁹ *O riječkom pitanju* (protiv proglašenja Rijeke mađarskim teritorijem i lukom).²⁰⁰

S riječkim Talijanima odnos je bio nešto složeniji i politički pragmatičniji. Naime, od njih se putem lista *Kvarner* istovremeno tražila podrška za ostvarivanje hrvatske samostalnosti i isticalo pravo na vlastitu domovinu u određenim granicama. Što se pak tiče same Rijeke, pravaši su bez ikakve zadržke tvrdili da je to grad otet matici zemlji Hrvatskoj. O hrvatsko-talijanskim odnosima izdvajamo teme: *Rivista fiumana* (o tome da je Rijeka odvojena obmanom i nasiljem od svoje matice te da se ustvari nalazi u mađarskom posjedu, iako nikada

192 Kvarner, br. 7-I od 1. 6. 1884.

193 Kvarner, br. 1-II od 10. 4. 1892.

194 Moto članka stih je iz Petog pjevanja Danteove „Božanstvene komedije“ koji u prijevodu Mihovila Kombola glasi: „Veće boli ne imade, već sjećati se svojih sretnih dana u nevolji.“ Kvarner, br. 4-II od 25. 5. 1892.

195 Kvarner, br. 1-II od 10. 4. 1892.

196 Kvarner, br. 15-I od 1. 10. 1884.

197 Kvarner, br. 12-I od 15. 8. 1884.

198 Kvarner, br. 5-II od 10. 6. 1892.

199 U hrvatskoj historiografiji i pravu taj je umetak poznat kao 'Riječka krpica'. Kvarner, br. 8-I od 15. 6. 1884.

200 Kvarner, br. 11-I od 1. 8. 1884.

nije prestala činiti sastavni dio Hrvatske),²⁰¹ *L'autonomia di Fiume* (članak koji progovara o tome da su Hrvati pripremili prijedlog o riječkoj autonomiji koji Mađari ne žele prihvatiti je bi se njime isključio svaki mađarski utjecaj na Rijeku),²⁰² *Perfidia* (kritika lista *La bilancia* koji podržava mađarsku politiku u Rijeci),²⁰³ *Croati e italiani* (o pisanju talijanskog tiska o Hrvatima kao naciji koja ne drži do talijanske kulture i jezika na što je reagirao pravaški list *Crvena Hrvatska* iz Dubrovnika, a list *Kvarner* ustvari prenio cjelovit članak).²⁰⁴

Odnosi među Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj pogoršali su se tijekom dvadesetogodišnjeg banovanja Khuena Héderváryja (1883. – 1903.).²⁰⁵ List *Kvarner* posvećuje relativno malo prostora hrvatsko-srpskim odnosima, pa izdvajamo tek dva članka: *Srbski zahtjevi*²⁰⁶ i *Odgovor „Srpskom glasu“*.²⁰⁷ Naime, *Srpski glas* prijetio je *Kvarneru* i s podozrenjem gledao na zaključke sjednice hrvatskih pravaša održane u Rijeci. Uredništvo *Kvarnera* pak u svom odgovoru ističe da „(...) ako se u jednom selu groze, u drugome se ne boje“ te dodaje da su Srbi u Hrvatskoj politički Hrvati i da ne mogu raditi protiv vlastite države, što čine stalnim podupiranjem austrougarskih i talijanskih pretenzija.

Najmanje priloga u *Kvarneru* posvećeno je Židovima kao malobrojnoj zajednici u Hrvatskom primorju. U članku *Nekoliko riječi o židovskom pitanju* ističe se da je u Monarhiji položaj Židova teško rješivo pitanje.²⁰⁸

U člancima koje smo svrstali u ovu skupinu ističu se tri tematske cjeline. To su: politika (opća i posebna državno važna politička pitanja, političari, aristokracija, izbori i ekonomija), stranke i tisak (međustranački prijepori i tiskovne polemike) i domoljublje (primjeri ljubavi prema domovini istaknutih pojedinaca i naroda, poezija). U prvu cjelinu uključeni su članci poput *Croati e Starcević-chiani* (o potrebi zajedničke hrvatske platforme za samostalnost Hrvatske),²⁰⁹ *Zmajićeva interpelacija* (ironičan članak o obećanjima za napredak Hrvatske prije izbora),²¹⁰ *Verifikacija saborskih članova na hrvatskom saboru* (o izmjenama kaznenog zakona jer je prema ranijem, nedorečenom zakonu, dolazilo do raznih zlouporaba),²¹¹ *Brajdica* (o sumnji na mešetarenje sa zemljištem),²¹² *Lonjsko polje* (o zamjerkama vladi na nepostupanju u vezi isušivanja/navodnjavanja),²¹³ *Naša aristokracija* (o potrebi da se na čelo društva postavljaju najbolji i najvrjedniji ljudi koji svoje znanje, sve svoje sile posvećuju boljitku i napretku društva, što postojeća praksa demantira),²¹⁴ *Naši boljkari skutonoše su tuđih gospodara* (o aristokratima koji podržavaju Mađare),²¹⁵ *Izborno pravo* (o restriktivnim

201 „Rijeka koja je na prijevaru i silom odvojena od svoje matice zemlje nalazi se *de facto* u posjedu Mađara, međutim, ona *de iure* nikad nije prestala biti sastavnim dijelom Hrvatske.“ *Kvarner*, br. 1-I od 1. 3. 1884.

202 *Kvarner*, br. 10-I od 15. 7. 1884.

203 *Kvarner*, br. 2-II od 24. 4. 1892.

204 *Kvarner*, br. 5-II od 10. 6. 1892.

205 Ban je nerijetko pribjegavao političkom nasilju, agresivnoj mađarizaciji te poticao međustranačka trvenja i sukobe hrvatskog i srpskog pučanstva (Matković, Šokčević 2009).

206 *Kvarner*, br. 13-I od 1. 9. 1884.

207 Usp. *Kvarner*, br. 4-II od 25. 5. 1892.

208 *Kvarner*, br. 13-I od 1. 9. 1884.

209 *Kvarner*, br. 16-I od 15. 10. 1884.

210 *Kvarner*, br. 4-I od 15. 4. 1884.

211 *Kvarner*, br. 16-I od 15. 10. 1884.

212 *Kvarner*, br. 2-I 15. 3. 1884.

213 *Kvarner*, br. 15-I od 1. 10. 1884.

214 *Kvarner*, br. 6-I od 15. 5. 1884.

215 *Kvarner*, br. 6-I od 15. 5. 1884.

odredbama izbornog prava),²¹⁶ *Općinski izbori u Zagrebu* (o izbornom porazu koalicije pravaša i mađarona),²¹⁷ *Hrvatski izbornici!* (proglas upućen glasačima da biraju najbolje zastupnike koji će raditi u korist Hrvatske).²¹⁸

U drugu skupinu članaka ulaze oni o strankama i tisku: *Da nas razumiju* (uredništvo se u dvojezičnom članku obraća trima listovima vezano uz objavu u *Kvarneru* o borbi za zapadnu granicu Hrvatske na rijeci Raši),²¹⁹ *Dosljednost neodvišnjaka, nedosljednost pravaša* (o Neodvisnoj narodnoj stranci i njezinom vođi Matiji Mrazoviću koji govore protiv pravaša),²²⁰ *Što se prigovara Stranci prava* (o stavovima protivnika Stranke prava),²²¹ *Pavlinovićevi razmišljaji* (o Strossmayerovim političkim pogreškama i Rauchu kao 'drskom i neukom' političaru),²²² *Nekoliko usiljenih riječi* (polemika Erazma Barčića sa zagrebačkim *Obzorom*),²²³ *Zagrebački savjetnici riječkih Hrvata* (polemika s *Obzorom* se nastavlja)²²⁴ i *Osvrt na razmirice u Dalmaciji* (*Narodni list* i *Katolička Dalmacija* u žestokoj svađi).²²⁵

Treću skupinu članaka tvore oni o domoljublju poput, *Ljubav otadžbine* (o domoljublju drugih naroda poput Grka, Rimljana, Talijana, Engleza i Crnogoraca koji ginu za „krst časni i slobodu zlatnu“)²²⁶ i *Što ne odobravamo* (stajalište uredništva u uglednom francuskom političaru Leonu Gambettiju). Nadalje se ističe da svaki domoljub mora držati do onoga što je dobro, a loše nastojati popraviti,²²⁷ a upućena je i čestitka Anti Starčeviću za 61. rođendan.²²⁸

3.3.3. Kultura, obrazovanje i ostala društvena pitanja

Unutar ove skupine tri su osnovne tematske cjeline o kojima se piše u listu: prosvjeta, kultura i ostala društvena pitanja. Iz prve skupine izdvajamo *Nješto o naših školah* (zastupa se ideja o strukovnim školama i gimnazijama prirodnih i društvenih znanosti),²²⁹ *Nekoliko riječi o gimnaziji Riječkoj* (kritički osvrt na ponašanje nekih profesora koji na maturi propuštaju čak i želeći ih pridobiti za svoj budući kadar i mađarizirati ih),²³⁰ *Hrvatskoj mladeži* (o važnosti ratarstva za naciju, ali i nastojanju da se mladi ljudi školuju za obrte i trgovinu koja je sva

216 Kvarner, br. 8-I od 15. 6. 1884.

217 Kvarner, br. 1-II od 10. 4. 1892.

218 Kvarner, br. 4-II od 25. 5. 1892.

219 Radi se o listovima *Katolička Dalmacija* iz Zadra, *Našoj slozi* koja se tiska u Trstu te listu *Indipendente* iz Trsta. Prva dva lista kritiziraju *Kvarner* da će tako 100 000 Hrvata ostati izvan granica domovine, a treći, talijanski list, podržava takve minimalističke teritorijalne zahtjeve. Međutim, u nastavku članka otkrivaju se i pravi ciljevi Hrvatske stranke prava, a ti su da granice Hrvatske budu od „Marice pa do Soče, od Balkanskih glavica do obala Egeja, [i da Hrvatska bude] slobodna i neodvisna sačinjavati jednu otadžbinu“. Usp. Kvarner, br. 3-I od 1. 4. 1884.

220 Kvarner, br. 12-I od 15. 8. 1884.

221 Kvarner, br. 14-I od 15. 9. 1884.

222 Kvarner, br. 16-I od 15. 10. 1884.

223 Kvarner, br. 2-II od 24. 4. 1892.

224 Kvarner, br. 3-II od 10. 5. 1892.

225 Kvarner, br. 6-I od 15. 5. 1884.

226 Kvarner, br. 12-I od 15. 8. 1884.

227 Kvarner, br. 5-I od 1. 5. 1884.

228 Kvarner, br. 8-I od 15. 6. 1884.

229 Naime, povod je bio prijedlog turopoljskog komesara da se u osnovnu školu uvedu predmeti iz poljoprivrede. Međutim, ukazuje se i na suprotna mišljenja pri čemu se ističe da ne treba u svakom dijelu Hrvatske poučavati ratarstvo, već negdje pomorstvo, obrt i slično. Usp. Kvarner, br. 10-I od 15. 7. 1884.

230 Kvarner, br. 11-I od 1. 8. 1884.

u rukama stranaca),²³¹ Činovnika ima previše,²³² Ima li se učiteljicam dozvoliti udaja? (autor se zalaže da udane učiteljice ne bi trebale raditi u školi).²³³

Među temama o kulturi izdvajamo nekoliko literarnih priloga: *Razgovor med Jelicin i Francikun va kuhinje od Jelice na Marseće* (humoristični dijalog na čakavici u kojemu se ismijavaju Bedinijevi postupci protiv Vjenceslava Šoića),²³⁴ *Hrvat* (Pjesma dr. L. K. Trnoplase),²³⁵ *La chioma d'oro* (Zlatno lišće, pjesma G. Kovačevića u prijevodu na talijanski urednika lista Iva-na Kušara).²³⁶ Niz se nastavlja s još dva priloga Suze (prozni tekst Nikice Karisa)²³⁷ i *Kvarneru* (pjesma Rikarda Katalinića Jeretova posvećena listu *Kvarner*) (Slika 14).²³⁸

Slika 14. Pjesnikova podrška pravaškom listu *Kvarner*

Treću skupinu priloga sačinjavaju socijalno-demografske teme od kojih izdvajamo: *Rivista fiumana* (o teškom položaju riječke radničke klase)²³⁹ i *Žiteljstvo u Hrvatskoj* (o broju stanovnika).²⁴⁰

3.3.4. Lokalne teme

Tih je tema najmanje, no ipak izdvajamo tri priloga i to: *Dopisi* (o prijetvornom karakteru gradskog kapetana Egidija Čepulića koji je zatražio mirovinu),²⁴¹ *Bedini* (o Vjenceslavu Šoiću, biskupu i bakarskom kanoniku, u kojemu se baca novo svjetlo na crkvene intrige ispletene oko bakarskog biskupa)²⁴² te *Domaće vijesti* (navodi se nekoliko kratkih vijesti). U toj skupini nalazimo i jedno javno upućeno pitanje: *Smjerni upit na poglavarstvo Općine Trsat* (vezano uz

231 *Kvarner*, br. 3-III od 1. 4. 1884.

232 *Kvarner*, br. 3-III od 1. 4. 1884.

233 Članak je doživio snažne reakcije i redakcija je stala u obranu ravnopravnosti spolova. U fusnoti članka stoji da se uredništvo ne slaže sa stavom autora članka da učiteljski posao obavljaju samo učitelji, ali članak ipak objavljuje. *Usp. Kvarner*, br. 5-I od 1. 5. 1884.

234 *Kvarner*, br. 3-II od 10. 5. 1892.

235 *Kvarner*, br. 3-II od 10. 5. 1892.

236 *Kvarner*, br. 3-II od 10. 5. 1892.

237 *Kvarner*, br. 3-II od 10. 5. 1892.

238 *Kvarner*, br. 2-II od 24. 4. 1892.

239 *Kvarner*, br. 11-I od 1. 8. 1884.

240 *Kvarner*, br. 1-I od 1. 3. 1884.

241 *Kvarner*, br. 2-I od 15. 3. 1884.

242 *Kvarner*, br. 2-II od 24. 4. 1892.

zapošljavanje u općini Iugara koji ništa ne radi).²⁴³ Pregled završavamo kratkim člankom koji je prilično odjeknuo u javnosti. Naslovljen je *Razpust senjskoga sjemeništa*, a govori o pobuni sjemeništaraca protiv profesora Lobmayera.²⁴⁴

4. Zaključna razmatranja

Nakladnički, tiskarski i urednički rad Rudolfa Desselbrunera bio je iznimno plodan, poglavito u odnosu na vrijeme i političke okolnosti u kojima je djelovao. Njegovi listovi na koje smo se osvrnuli svjedoče o raznolikosti tema koje su u njima obrađivane te faktografskog i argumentiranog načina na koji im je pristupao. Prvi među tim listovima, *Galeb*, u prvoj je godini izlaza imao pretežito prosvjetiteljski karakter, posebice kroz leksikografske priloge Bože Babića, prirodoslovno-putopisne teme Dragutina Hirca i vrijedne etnografske članke te brojne priloge praktičnog karaktera. Promicao je moralne vrijednosti i zalagao se za bolji život Primoraca, razvoj obrta, trgovine i pomorstva. U listu su se našli i poneki književni radovi, prijevodi iz strane literature i obavijesti o knjigama Matice hrvatske. Dio tema bio je posvećen lokalnim zbivanjima, novoosnovanim bakarskim kulturnim i karitativnim društvima, a u njemu su svoje mjesto nalazili polemički članci iz prosvjete i obrađivala se osjetljiva socijalna pitanja. U drugoj godini izlaza list se profilirao kao pravaško glasilo postavši respektabilna primorska i hrvatska novina. U njemu sve više počinju prevladavati opće hrvatske političke teme. Poglavitno se to odnosi na stalne nesporazume s Mađarima, štetan utjecaj talijanske politike u Istri i Dalmaciji i ponjemčivanje Zagreba. Ne nedostaju ni napisi o unutarhrvatskom političkom trvenju zbog vrlo razjedinjene stranačke scene što se nerijetko vidi na primjerima polemike sa zagrebačkim *Obzorom*, ali i politički bliskom riječkom *Slobodom*. U takvim okolnostima, tiskati list stalno izložen potencijalnoj cenzuri bio je hrabar pothvat koji je mogao preuzeti samo osviješteni profesionalac. List *Galeb* ne samo da je dao svoj prilog razvoju pravaštva i nacionalne svijesti u Primorju i u cijeloj Hrvatskoj, već i razvoju hrvatskog tiskarstva, pri čemu je Desselbrunnerova uloga bila iznimno važna i valjalo ju je osvijetliti kroz analizu priloga koji svjedoče o profesionalnom pristupu, osobnoj posvećenosti i ljudskoj hrabrosti.

Drugi list na koji smo se osvrnuli, najdugovječniji bakarski list koji je izlazio šest godina (1881. – 1886.) i bio rado čitan u mnogim dijelovima Hrvatske, bio je humorističko-satirični *Vragoljan*. U njemu su se tiskali članci pretežito političke naravi, ponajviše oni usmjereni protiv mađarskih vlasti. Izrugivale su se ljudske mane poput nepoštenja, neprofesionalnosti, dvoličnosti, lažnih obećanja. Nadalje, članci nisu štedjeli ni austrijsku politiku u Zagrebu kao ni talijansku u Istri i u Splitu. Posebna pozornost lista bila je usmjerena na unutarhrvatske stranačke teme pa su se često u tekstovima i karikaturama nalazili prilozima neodvisnjacima i autonomašima, ali i o bivšim pravašima koji su promijenili stranku. Tekstovi u *Vragoljanu* imaju narativnu formu, u obliku su dijaloga ili pjesme u stihu. Njihovi autori kao i karikaturisti u listu u pravilu se nepotpisane osobe. Iščitavajući *Vragoljan* ponekad ostaje dojam kao da se čitaju današnje novine. Naime, u njemu se susreću teme poput lažnih predizbornih obećanja, prijetvornosti političara, korupcije sudstva i problema u zdravstvu.

243 Kvarner, br. 5-II od 10. 6. 1892.

244 Kvarner, br. 5-II od 10. 6. 1892.

Bakarski je list za sve vrijeme izlaženja očito dobro identificirao poteškoće koje vlasti nisu uspijevale otkloniti. Stoga je bio vrlo često zapljenjivan, a Desselbrunner zasigurno strpljiv, uporan i odvažan u nastojanju da ukaže na neprimjerena ponašanja, lažna obećanja i nedovoljnu brigu o temeljnim humanističkim načelima.

Treći list – *Kvarner* – izlazio je u samo dva godišta. Prve godine u Bakru, a druge nakon punih osam godina stanke na Sušaku. List se tiskao dvojezično, u hrvatsko-talijanskoj verziji, i u cijelosti je bio pravaški orijentiran. U njemu su tekstovi bili dulji negoli u druga dva lista, nije bilo nijednog crteža, a slog je bio pomalo monoton. Talijanski je jezik bio uveden s ciljem da se Talijanima iz Rijeke mogu prenijeti pravaške ideje i pridobiti ih na svoju stranu, računajući na solidarnost nacije koja je tek nedavno i sama izborila svoju samostalnost i ujedinila se u razdoblju između 1859. i 1870. Urednik lista u Bakru bio je isključivo Rudolf Desselbrunner. Prelazak lista na Sušak bio je potaknut premještanjem sjedišta pravaškog glasila *Sloboda* iz Sušaka u Zagreb. Zauzevši njegovo mjesto *Kvarner* je jednakom žestinom nastavio propagirati pravašku političku misao. No, vrijeme ni okolnosti nisu mu bile naklonjene. Zavađene hrvatske stranke potpomognute mađarskom represivnom strategijom sprječavale su tada već nejedinstvene pravaše da postignu ikakav opipljiv politički probitak na korist Hrvatske. U samo pet sušačkih brojeva lista promijenila su se tri urednika, svi odreda vrhunski intelektualci i osvjedočeni domoljubi. Nažalost, ni to nije pomoglo i list se ugasio. Konstanta koja se provlačila kroz svu nakladu *Kvarnera* bio je njegov sukob s mađarskim vlastima u uvjetima vrlo suženih sloboda tiska. Brojevi lista u pravilu su bili zapljenjivani što je vjerojatno stvorilo brojne frustracije urednicima, a vlasnika lista i tiskare dovelo gotovo na prosjački štap. Unatoč takvom stanju, čini se da *Kvarner* ipak nije uzalud izlazio. Svojim je oštrim i argumentiranim člancima širio ideju slobodne i samostalne Hrvatske začetu i postojano zagovarano u Hrvatskom primorju.

Desselbrunner je nesumnjivo svjesno odabrao objavljivanje političko-satiričkih poučnih novina kao sredstvo za afirmaciju ideje o političkom oslobođenju Hrvata od austro-ugarske vlasti. Sredstvo kojim se služio bilo je na najvišoj civilizacijskoj razini. Bile su to sustavno objavljivane novine, jasno angažirane za borbu protiv političke i društvene nepravde, a obraćale su se svim građanima, bez obzira na stalešku i etničku pripadnost. Na te njegove civilizirane postupke vlast je reagirala okrutno i represivno. Budući da je za kolonijalističke poduhvate kakvima se služila Austro-Ugarska teško naći argumentirano opravdanje, kolonizatori pribjegavaju represiji. Cenzura, novčane globe, zatvori. Sve je to sljedovalo Rudolfa Desselbrunnera. Ali ništa ga nije moglo obeshrabriti. Nije odustajao, a nije se ni oportunistički uhljebio u imućnu obitelj svoje supruge i proveo život u predivnoj Kraljevici ili bogatom Bakru. Kada se u cjelini sagleda njegov život i djelovanje, zadivljuje hrabrost, upornost, umješnost i posvećenost temeljnoj ideji. Iako je doživio za ondašnje pojmove životnog vijeka duboku starost, očito je taj život bio daleko od lagodnog.

Literatura

- Cvjetković, Niko, st. 2002. *Hrvatsko pjevačko društvo „Sklad“*. Bakar.
- Cvjetković, Niko, st. i Josip Luzer. 1996. „Hrvatsko pjevačko društvo „Sklad“ iz Bakra. I dio (1877.-1940).“ U *Bakarski zbornik 2*, uredio Niko Cvjetković, 93-125, Bakar: Grad Bakar.
- Frntić, Franjo i Željko Poljak. 2002. „Hirc, Dragutin.“ U *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 9. 12. 2021. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7644>.
- Hirc, Dragutin. 1996. *Hrvatsko primorje*. Rijeka: tiskara Rijeka, pretisak iz 1891.
- Hrvatska enciklopedija*. 2021. s.v. „Barčić, Erazmo st.“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 6. 1. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5887>.
- Klepac, Zvonimir. 1996. *Uspomene iz Bakra – Crtice iz mogeg života*. Rijeka: Matica hrvatska, Ogranak Rijeka.
- Kokić, Danijel. 2016. *Humor naš primorski*. Kostrena; Novi Vinodolski: Katedra Čakavskog sabora Kostrene; Naklada Kvarner d.o.o.
- Lukežić, Irvin. 2019. *Hreljinski trolist, Bakarski zbornik, Kolo monografija, sv. 6*, Bakar: Grad Bakar.
- Luzer, Josip. 2018a. *Statuti i pravilnici u gradu Bakru*. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci i Ogranak Matice hrvatske u Rijeci.
- Luzer, Josip i Niko Cvjetković, st. 1997. „Hrvatsko pjevačko društvo „Sklad“ iz Bakra. II dio (1940.-1974).“ U *Bakarski zbornik 3*, uredio Niko Cvjetković, 157-79, Bakar: Grad Bakar.
- Matković, Stjepan i Dinko Šokčević. 2009. „Khuen Héderváry, Károly (Dragutin, Karlo, Karl).“ U *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 9. 12. 2021. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>.
- Mažić, Mate. 1896. *Prilozi za poviest grada Bakra*. Sušak: Tisak Narodne tiskare G. Kraljeta.
- Nosić, Milan. 2007. *Pomorski leksikograf Božo Babić*. Rijeka: Maveda; Hrvatsko filološko društvo.
- Oštrić, Vlado. 1979. „O početcima radničkog pokreta u Senju (1874.-1914).“ U *Senjski zbornik*, uredio Miroslav Glavičić, 5-38. Senj: Gradski muzej Senj.
- Polonio-Balbi, Michelangelo. 1896. *Prima guida generale di Fiume*, nona annata, Fiume: Stabilimento Tipo-Litografico.

Škrbec, Stanislav. 1995. *Crna umjetnost u Rijeci: Riječka zvijezda Gutembergove galaksije: Tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljaške tiskare*. Rijeka: Tiskara Rijeka.

Pavečić-Paić, Katarina. 1981. „Život i rad Dragutina Hirca.“ *Zbornik za povijest školstva i prosvjete* 14: 84-6.

Stolac, Diana. 1998. *Hrvatsko pomorsko nazivlje*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Stolac, Diana. 2020. „Filološka strujanja u Rijeci u 19. stoljeću.“ U *Tragovi građanske tradicije. Zbornik radova s kolokvija Riječka građanska kultura 19. stoljeća*, uredili Irvin Lukežić i Sanja Zubčić, 203-17. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku.

Štefanac, Tamara. 2011. „Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédervárya (1883. – 1903).“ *Libellarium* 4, br. 1: 23-38.

Šupraha-Perišić, Milka. 2013. „Od Casina do Gradske knjižnice Bakar 1833.-2007.“ U *Narodne knjižnice i čitaonice u Bakru od 19. stoljeća: izvorišta Gradske knjižnice Bakar*, uredio Boris Petković, 35-55. Bakar: Grad Bakar; Gradska knjižnica Bakar.

Turkalj, Jasna. 2000. „Pravaško humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-tih godina 19. stoljeća.“ *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 3: 463-72.

Veber Tkalčević, Adolfo (1885.-1890). *Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika*, sv. I.-IX, Zagreb.

Arhivski izvori

Gradsko poglavarstvo Bakar. HR-DARI-21, spis 231/1879., spis 1121/1880., spis 1178/1881

Sumarni inventar, Gradsko poglavarstvo Bakar, Izradili: Zadarka Greblo i Ante Ljubičić, HR DARI 21, Rijeka, 1994, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?id=2901.

Mrežni izvori

List *Galeb* – Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Pristupljeno 11. 7. 2020. <http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=26783A10-05F4-4AD0-9D08-C0C0BEDA0076>.

<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=b5e9f095-5308-4aa3-8c00-5600b384022f#>.

List *Kvarner* – Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Pristupljeno 8. 1. 2010.
<http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=6f1a1e67-f8aa-4c19-8b16-18f18bbc2b5b&y=1884&m=10&d=15#>

Prilog

Prijepis programa lista Preporod (Slika 15)²⁴⁵

Ono isto rodoljubivo nastojanje, koje me je vodilo kad sam počeo izdavati list *Galeb* vodi me i danas gdje istupam pred hrvatsko občinstvo sa novim listom *Preporod*.

Uvjeren da narodu hrvatskomu mnogo još treba za skupiti (?) pravo kulturnih navadah, raditi će moja novina o tom da društvo hrvatsko preporodi onako, kako će biti bar dostojnim dielnikom na polju obće civilizacije.

Daleko od svih postojećih političkih stranakah podupirati će *Preporod* svako rodoljubno nastojanje, sve sile domovine stopiti u jedan složeni rad na što veći probitak kralja i domovine hrvatske. I u tom nastojanju neće ga voditi stranačka pristranost već hladan razbor koji priznaje svakomu što je priznanja vrijedno. Svaka osobnost daleko će biti od mog glasila a raspravljajući dnevna pitanja politiku pratiti će u toliko ukoliko se hrvatskoga naroda tiče te će mu poglavito biti na umu politički probitci hrvatskoga primorja.

Znajmo da je temeljna podloga napretku naroda razvijene gospodarstvo, dobro prometalo, i dobar obrt baviti će se *Preporod* naročito ovimi velevažnim pitanji koji po domovini od prevelike koristi uraditi mogu. Naročito će se zagovarati svako gospodarsko poduzeće iduće na to praveći materijalno stanje hrvatskoga naroda.

Za trgovinu [i] obrt, obie grane bez kojih nije narodu obstanka, zauzimati će se *Preporod* iskrenim rodoljubljem te će mu pri tom biti na umu ne samo pojedine mjestne osobitosti, već naročito trgovački položaj ciele domovine te će nastojati sve duhove u Hrvatskoj upozoriti na ta preznamenita pitanja.

Izlazeć pako *Preporod* naročito u Primorju bit će mu jednom od glavnih zadataka brinuti se za podignuće hrvatskog pomorstva, koje na žalost sve više u tuđe ruke prelazi. Zato će on nastojati uputiti hrvatsko občinstvo u tom kako da se udruživanjem pospješi što bolji razvoj hrvatskog pomorstva; da se u tom smislu podignu obrazovni zavodi; naročito pako nastojati će *Preporod* nautičku školu u Bakru podići do onog stepena, da bude odgovarala podpunoma postavljenim zahtjevom. I pokle nam je Rieka kao glavni grad hrv. primorja još za čas u tuđih rukah, nastajat će *Preporod* starodrevni grad Bakar učiniti ovim sredotočjem oko kojega će se okupiti ciele hrv. primorje. I pošto Hrvati u Primorju u velike šteduju tim, da je sudbeni stol sa Rijeke u Zagreb premješten, nastojat će *Preporod* u tom koje smatra od nemale važnosti za ciele Primorje, uvjeriti mjerodavne krugove, da sudbeni stol smjesti u Bakar kao najsredišnjijoj točki na Rieku (?). Uz to će mu na duši biti, svako promicanje, blagostanje

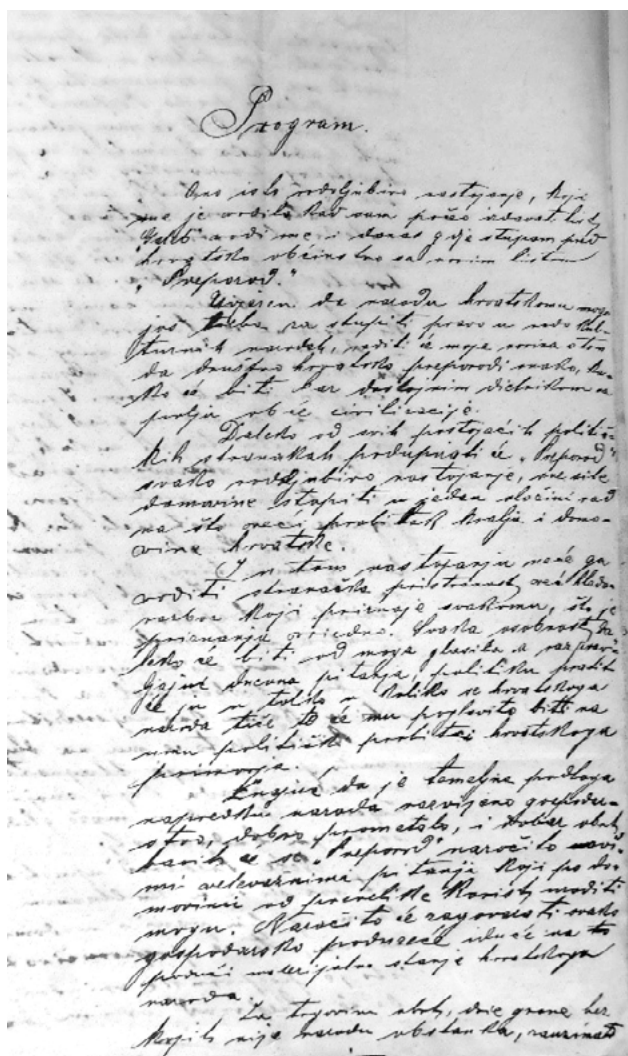
i napredak grada koji svojim sadržajem i prirodom može [iz]gledati sretniji u budućnosti. Neće *Preporod* ispustiti (?) svuda niti ono što se u kulturnom i poviestnom polju vani i u domovini zbiva, te će preporučivati sve što je preporuke vredno. Uvjeren da će *Preporod* ovom narodu biti sredstvo, koje će ga za liep korak napredku privesti, da preporodjen u svemu, bude sretan i zadovoljan, nadam se da će ga hrvatsko občinstvo po svemu poduprijeti.

(Podatci o zaprimanju dopisa na poleđini)

17/7/1880.

Slavnom gradskom poglavarstvu kao mjestnoj sigurnosnoj oblasti u Bakru

Prijava Rudolfa Desselbrunnera vlasnika tiskarne u Bakru da će izdavati politički list tri puta na tjedan u hrvatskom i talijanskom jeziku pod naslovom „Preporod“.

Slika 15. Preslika prve stranice najave lista Preporod

Abstract

Rudolf Desselbrunner: Printer, Publisher and Editor – The Second Part

Purpose. The paper deals with the life and achievements of the printer, publisher and editor Rudolf Desselbrunner (Graz, 1851 - Gradačac, 1931) and his newspapers *Galeb*, *Vragoljan* and *Kvarner* published mainly in Bakar with the exception of only a couple of issues in Sušak. Including several intervals, the publishing period covers the time span from 1878 until 1892.

Due to extensive information on Desselbrunner's publishing legacy and so far unknown particulars from his life, the paper has been divided into two parts. The second part of the paper is dedicated to the familiarisation of readers with the three newspapers he printed, published and edited mostly himself. In doing so, it was the authors' intention to facilitate online retrieval of the selected articles so that they can be utilised for gaining new knowledge on typography, social and political events in Croatian Littoral throughout the second half of the 19th century.

Methodology. In order to achieve the envisaged purpose, the authors read and analysed the articles of the three newspapers selecting 245 of them as a representative sample applying the historical-descriptive approach and the method of content analysis. Subsequently, all of them were arranged following the methodology of contents analysis.

Findings. This paper has brought about three tangible results. Firstly, an insight into Desselbrunner's available life particulars, his activities, and the contents of his articles have been obtained. In such a way an easy access to the articles has been enabled thus facilitating further research for information scientists, historians, ethnologists and dialectologists. Secondly, it has been proved that Desselbrunner is to be credited with the promotion of civil liberties, freedom of press and speech as well as the setting up of dialogue culture. The third result of this paper is the proof that Rudolf Desselbrunner provided written evidence of numerous social events in Bakar and the surrounding area, thereby offering valuable additional resources for writing local history.

Originality. The originality of the paper may be observed from the specific approach applied in the presentation of articles, bearing in mind the fact that a similar approach has not been encountered in writing about either major Rijeka or older Croatian newspapers.

KEYWORDS: Bakar, newspaper *Galeb*, newspaper *Kvarner*, Rudolf Desselbrunner, newspaper *Vragoljan*